

ELENA OGINSKIENĖ

ŽODŽIO IR ŽODŽIU JUNGINIO NEIGIMAS SAKINYJE**ĮVADINĖS PASTABOS**

§ 1. Žodžio, žodžių junginio neigimas sakinyje (rus. частное отрицание, вok. Wortnegation), palyginti su sakinio neigimu (rus. общее отрицание, вok. Satznegation), yra žymiai mažiau nagrinėtas, nors šios neigimo rūšys kalbininkų jau gana seniai skiriamos (Булах 1962, 7–8). Žodžio, žodžių junginio neigimas sakinyje susilaukė mažesnio dėmesio, matyt, dėl to, kad jo raiška skirtingose kalbose yra daug universalesnė ir ne tokia įvairi.

§ 2. Dažnai teigama, kad sakinuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu neiginys nėra susijęs su tariniu, tiksliau – neliečia predikatinio santykio (Кулагин 1956, 335; Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958, 15; Булах 1962, 232; Кочетков 1963, 98–99; Минкин 1963, 11–12; Мамедов 1967, 6; Горкина 1971, 13–15; Лобанова 1971, 41; Ференец 1972, 7–8; Багаева 1978, 3). Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje neiginys gali neigtis žodžius ar žodžių junginius, einančius veiksniu ar antrininkėmis sakinio dalimis ir reikšminiais sudėtinio tarinio dėmenimis¹; taip pat gali neigtis ir nepilnareikšmius žodžius, kurie iš tradicijos neįtraukiami į sakinio dalių struktūrą. Toks apibrėžimas iš pirmo žvilgsnio atrodo nepriekaištingas, tačiau juo neatskleidžiama žodžio ar žodžių junginio neigimo sakinyje esmė.

Tarinio ir kitų sakinio dalių neigimo skirtumą, kuris sutampa su minėtų neigimo rūšių skirtumu, mėgino geriau paaiškinti A. Peškovskis. Jis nurodė, kad tarinio ryšys su kuria nors kita sakinio dalimi yra visai kas kita negu kurios nors kitos sakinio dalies ryšys su tariniu (Пешковский 1956, 388–389); plg.: *Aš neskaitau knygos* ir *Ne aš skaitau knygą*; *Aš skaitau ne knygą*. Pirmuoju atveju yra neigiamas tarinys (kartu ir sakinys), o antruoju neigiamas su teigiamu tariniu siejama tam tikra sakinio dalis (pavyzdžiuose – veiksnys, papildinys). O neigdamai su teigiamą formą turinčiu tariniu siejamą kurią nors sakinio dalį, kartu pasakome, jog su tariniu yra susijusi kita tos pačios rūšies sakinio dalis (Кочетков 1963, 98–99). Pastaroji gali būti pasakyta sakinyje arba tik numanoma, pvz.: *Ne Jonas, o Petras rašo laišką*; *Ne Jonas rašo laišką*; *Jonas rašo ne laišką, bet pareiškimą*; *Jonas rašo ne laišką*.

§ 3. Pagal santykį su tariniu išskiria pažymyns. Jis, jungdamasis su daiktavardžiais, su tariniu tiesiogiai nesiejamas. Dėl to siūloma pažymynio neigimą net

¹ Sakinio dalys čia suprantamos kaip akademinėje „Lietuvų kalbos gramatikoje“ (1976, 279–566).

išskirti i kitą žodžio neigimo porūšį (Булах 1962, 236–237; Андрейчикова 1975, 7). Pažymétina, kad neigiant pažymini tik iš dalies ribojamas jo pažymimosios sakinio dalies – veiksnio, papildinio, aplinkybių – santykis su tariniu, pvz.: *Jis rašė ne raudonu, o mėlynu rašalu.* (Plg.: *Jis rašė ne rašalu.*)

Be abejo, pažyminio sintaksinė pozicija skiriasi nuo sakinio dalii, tiesiogiai susijusių su tariniu. Pažymyns sakinio dalimi gali būti laikomas tik iš tradicijos. Tačiau kalbant bendrai apie žodžio ar žodžių junginio neigimą sakinyje, pažyminiu einančiu žodžių neigimo, mūsų manymu, nebūtina skirti i atskirą porūšį. Pažyminiu einančiu žodžių neigimo skirtumas nėra susijęs su tam tikra nauja rūšine atmaina, o priklauso nuo neigiamo žodžio sintaksinio ryšio su tariniu specifikos.

§ 4. Žodžio ar žodžių junginio neigimas nuo sakinio neigimo skiriasi neigimo sferos lygmeniu, būtent žodžio ar žodžių junginio neigimo ir sakinio neigimo atvejais neiginys funkcionuoja nevienoduose sintaksiniuose lygmenyse. Sakiniuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu neiginys funkcionuoja žemesnio už sakinį sintaksinio žodžių junginio, arba sintagmos, lygmenyje, o neigiamuosiuose sakiniuose – sakinio paradigmos lygmenyje (Айзенштадт 1955, 16 ir 31; Камшилова 1975, 37). Siedamasis su tam tikru žodžiu ar žodžių junginiu sintagmos lygmenyje, neiginys tik juos paneigia, o sakinio reikšmė išlieka teigama². Šis esminis požymis leidžia skirti minėtas neigimo rūšis, nors jų formaliai raiška kai kuriose kalbose (pvz., anglų, prancūzų, vokiečių) gali ir sutapti (Минкин 1963, 11–12; Торопова 1978, 63). Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje žodžio ar žodžių junginio neigimui būdingos formaliosios skiriamosios ypatybės (neiginio vieta sakinyje, jo rašyba skyrium nuo neigiamo žodžio ar žodžių junginio).

§ 5. Žodžio ar žodžių junginio neigimas yra mažiau universalus už sakinio neigimą (Панфилов 1982, 36–49). Sakinio neigimas yra ir sakinio sintaksinės struktūros, ir sakinio reiškiamo teiginio loginės struktūros reiškinys. Tuo tarpu žodžio ar žodžių junginio neigimas yra būdingas tik sintaksinei sakinio skaidai³.

§ 6. Sakinyje su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu neigimas yra sutelktas į vieną kurį nors pasakyme logiškai išskiriamą atvejį. Tokie sakiniai gali būti laikomi tą pačią situaciją nusakančiu teigamojo ir neigamojo sakinį sutrumpintomis formomis (Кржижкова 1969, 203–204; Падучева 1974, 145): *Jonas skaito knygą + Jonas neskaito laikraščio = Jonas skaito ne laikrašti, o knygą*. Tikriausiai sakiniai su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu istoriškai yra vėlesnis kalbos reiškinys, atsi-
radęs dėl trumpinimo, tačiau jie dabar kalboje turi specialią paskirtį – žymi skirtingas negu neigiamieji sakiniai situacijas – ir skiriasi savo sandara. Šie sakiniai gali sintaksiniu požiūriu sudaryti atskirą neigimo rūši. Jie yra tarytum tarpinė grandis tarp teigiamųjų ir neigiamųjų sakinii.

² Vis dėlto tokius sakiniai vadinti visai teigiamais negalima, kadangi jie turi neigiamą žodį ar žodžio junginį (Балчиконис 1982, 134–135; dar plg. Орлова 1973, 24–25). Tad juos vadiname tiešiog sakiniais su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu.

³ Naujesniuose teoriniuose filosofinės krypties darbuose, kur loginis ir gramatinis neigimas laikomi bendra, neatskiriamai viena nuo kitos kategorija, neigimo skirstymas į tradicines rūšis kritikuojamas pirmiausia dėl to, kad jis neatitinka neigimo klasifikacijos formalioje logikoje (žr. Панфилов 1982, 36–49; Бондаренко 1983, 141–191).

§ 7. Neigimo nevienalytiškumą rodo ir I. Boguslavskio pateikta neiginio funkcijų struktūrinė analizė (Богуславский 1982, 63–76). Autorius, lygindamas neutraliaime ir priešpriešiniame kontekstuose neiginį funkcijas, kurios iš esmės atitinka sintaksiniu požiūriu skiriamas sakinio ir žodžio ar žodžių junginio neigimo funkcijas, prieina prie išvados, kad neiginiai čia turi skirtinges poveikio sferas ir iš esmės skirias vienas nuo kito (nurodoma iš viso 17 komunikacinių, semantinių, sintaksių ir junglumo skirtybių).

§ 8. Žodžio ar žodžių junginio neigimo rūšies raiška dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje gan vienoda. Jai reikšti vartojama, galima sakyti, viena sintaksinė priemonė – neiginys *ne*.

Tam tikrais atvejais žodžio neigimo funkciją neiginys *ne* gali atlkti ir eidamas su predikatinė santykij reiškiančiomis veiksmažodžio asmenuojamomis formomis, t. y. su tariniu (žr. aut. 1984b, 31–36; dar plg.: Кочетков 1963, 99–100; Орлова 1973, 25). Dėl to skiriant neigimo rūšis nepakanka vien formaliai atsižvelgti į tai, kurių sakinio dalis neiginys neiga.

ŽODŽIO IR ŽODŽIŲ JUNGINIO NEIGIMO SKIRIAMOSIOS YPATYBĖS

PRIEŠINĖ REIKŠMĖ

§ 9. Žodžio ar žodžių junginio neigimas – tai neigimas ką nors teigiant. Todėl pagrindinė žodžio ar žodžių junginio neigimo ypatybė, daugiau ar mažiau būdinga įvairioms kalboms (plg. Кочетков 1963, 98–101; Орлова 1973, 24–25; Минкин 1963, 12; Heinemann, Wiktorowicz 1978, 101; Багаева 1978, 5), yra priešinė reikšmė, kuri ryškiausiai realizuojama priešpriešos forma (sakinys išplečiamas kitu teigiamu tapačią sintaksinę poziciją užimančiu žodžiu ar žodžių junginiu) ir intonacija. Sakinio neigimui toks priešinamasis gretinimas nebūdingas. Remiantis šiuo požymiu, sakinio neigimą dar galima vadinti nepriešinamuju, arba neutraliuoju, o žodžio ar žodžių junginio – priešinamuju neigimu.

Kadangi priešinė reikšmė yra būdingiausias žodžio ar žodžių junginio neigimo bruožas, jis kartais panaudojamas šio neigimo esmei nusakyti. Pavyzdžiui, N. Bulach (1962, 319) priešpriešą laiko svarbiausia žodžio ar žodžių junginio neigimo differencine ypatybe.

§ 10. Daugelio kalbininkų pripažistamas neigimo retrospektyvinis ar perspektivinis ryšys su teigimu (Торопова 1978, 68) žodžio ar žodžių junginio neigimo atveju igyja konkrečią raiškos formą. Žodžio ar žodžių junginio neigimas reikalauja su sakinyje neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu priešinamuju santykiumi susieto teigiamo tapačią sintaksinę poziciją užimančio žodžio ar žodžių junginio, pasak N. Arutiunovos (1976, 215), dėl to, kad šiuo atveju neneigiamas apskritai tariniu reiškiamo veiksmo objekto (taip pat subjekto ar aplinkybių. – E. O.) egzistavimas. Ji nurodo, kad, pavyzdžiui, sakinyje *Я дал деньги не Петру* teigiamos formos veiksmažodžio давать reikšmė implikuoja pinigų gavėjo buvimą. Tad sakiniuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu dažnai randame atitinkamą teigiamą žodį ar žodžių junginį, sudarantį priešpriešą su neigiamuoju (plg. Галкина-Федорук, Горшкова,

Шанский 1958, 15—16; Богуславский 1982, 64). Tokiais atvejais neiginys išlaiko pačią gryniausią neigimo reikšmę (Ковалев 1941, 31).

Sakiniais, turinčiais neigiamo ir teigamo žodžių ar žodžių junginių priešpriesas, ne tik ką nors neigiame, bet ir teigiamame. Dėl šios ypatybės jie atskirų tyrinėtojų skiriama prie neigiamųjų-teigiamųjų sakinių (pvz.: Озерова 1973, 17) arba šiaip pabrėžiamas jų, palyginti su neigiamaisiais sakiniais, teigiamas pobūdis (Шендельс 1959, 133).

§ 11. Pasak L. Minkino (1965, 127), neigiamą žodį ar žodžių junginių galima laikyti pertekliniais — jie nė kiek nepadidina tiesioginės sakinio informacijos. Tad kokia žodžio ar žodžių junginio neigimo paskirtis? Paprastai neigiamas žodis ar žodžių junginys (neigiamasis priešpriesos narys) žymi tai, ko reikėtų tikėtis iš konteksto, situacijos, turimos informacijos arba kas yra įprasta, o su juo priešinamas teigiamas žodis ar žodžių junginys (teigiamasis priešpriesos narys) žymi neįprastą, atsitiktinį, nepageidaujamą, kartais netgi sunkiai įmanomą dalyką. Taip pat žodžio ar žodžių junginio neigimu gali būti prieštaraujama pašnekovo nuomonei. Todėl, kaip nurodo F. Popovas (1969, 81—83), sujungiamųjų junginių neigiamo ir teigiamo dėmenų reikšmių santykiai turi ne vien tik priešinę (neigimo ir teigimo) reikšmę, bet dažnai gauna papildomų modalinių reikšmių ir ekspresinių atspalvių. Nemaža kalbininkų apskritai į neigimą žiūri kaip į emocinę-emfatinę kategoriją. Žodžio ar žodžių junginio neigimas realizuoja vieną iš pagrindinių neigimui būdingų emfatinių funkcijų — kontrastinio teigimo funkciją. Dėl šios funkcijos neigiamas žodis ar žodžių junginys sakinyje vis dėlto nevirsta kalbos pertekliumi; jie dažniausiai patikslina, paryškina sakinio aktualijų turinį ir išplečia kalbos ekspresines išgales. Tai, atrodo, ir yra žodžio ar žodžių junginio neigimo specifinė paskirtis, nes praleidus sakinyje neigiamą elementą, žymiai mažiau pabrėžiamas teigimas, susilpnėja jo ekspresyvumas, plg.: *Mes gyvename ne mieste, bet kaime* ir *Mes gyvename kaime*.

§ 12. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sakinuose su neigiamo ir teigiamo žodžių ar žodžių junginių priešprieša neigiamasis jos narys gali eiti po ar pirm teigiamojo. Tai priklauso nuo to, iš ką koncentruojamas dėmesys, kam prieštaraujama, kas pirmiausia sakinio autoriu yra žinoma.

Tik ten ne gegutės, o lakštingalos iš kailio neriasi. MikelHL 215. *Ne sutavim kalbu, bet su valdove.* KrėvRR II 93. *Ne margą niekutį, manau, bet žinias parneša, kurie vėjai žmonių smegenis drumsčia.* KrėvRR II 84. *Jiedu éjo ne centrine gatve, o senuoju taku* (trš).

Žygiai, o ne žodžiai mes tévynę mylim. SNérR I 237. [Tai] išmokys siekti vieno tikslo vienu metu, o ne dešimties. ŽitMNK 167. *Abrūsus (= rankšluostčius) reikia laikyti abrūsinyčioj (= rankšluostinėj), o ne pakampēmis valkioti Krok* (LKŽI I 13). *Gyvena svetimu protu, o ne savo galva.* KrėvPP III 26.

§ 13. Ispūdžiui sustiprinti gali būti priešinama kelių tarpusavy panašių ar susijusių vienarūsių dėmenų grupė.

Suradau ne dukteri, ne savo vaiką, o teisėją. MikellL 590. *Moters puotai gamino ne paukštieną, ne žvérieną kepė – virė juoda dervą, karštą vandenėli.* LVP 151. *Tačiau ne švelnus jausmas, ne pagarba suémė jos širdi,*

bet vėl pagieža. MarcR I 510. *Ne piktų kryžiuočių tai buvo kraujas pralietas, tik jaunojo bernelio, tik jo širmo žirgelio.* LVP 149. *Turėjo [...] tik surišti anti-kvarininką ir užkimšti jam burną, o ne žudyti.* P 1982 1 108.

Apskritai žodžių ar žodžių junginių priešinimas išplėstine forma yra žymiai vaizdingesnis. Mažiau besiskiriantiems šių priešpriešų narių dėmenims reikštis plačiai naudojamas sinonimija.

§ 14. Gramatiškai priešprieša reiškiama priešpriešiniai jungtukais, todėl jie dažnai laikomi formaliu, nors ne vienintelio žodžio ar žodžių junginio neigimo požymiu (plg. Иванова 1968, 22 – 26). Priešpriešiniai jungtukai gali jungti ir žodžius ar žodžių junginius, žyminčius suderinamus požymius. Šiuo atveju neiginys dažniausiai atlieka neigiamojo priešdėlio funkciją, sudarydamas neigiamą leksemą, ir nereiškia žodžio ar žodžių junginio neigimo. Su tokiais žodžiais ar žodžių junginių vartojami priešpriešiniai jungtukai jų neskiria, o jungia. Pvz.: *Mergaitė buvo negraži, bet gera; Jis kalbėjo negarsiai, bet įdomiai.* Kita vertus, gali būti neigiamų ir teigiamų žodžių ar žodžių junginių priešpriešų ir be jungtukų, pvz.: *Tai buvo senovėje, ne dabar* (KrėvRR II 183).

Nors neigiamo ir teigiamo žodžio ar žodžių junginio priešprieša gali neturėti jungtuko, tačiau žymiai dažniau vartojamos jungtukinės priešpriešos.

Sakiniuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu dažniausiai vartojami šie priešpriešiniai jungtukai: *o, bet, tik.* Kiekvienas iš jų neigiamo ir teigiamo žodžių ar žodžių junginių priešinamajam santykui suteikia skirtingu atspalvių.

§ 15. Ryškiausiai priešprieša reiškiama jungtuku *o*, nes juo labiau pabrėžiamas supriekintas žodžiai reiškiamą sąvoką, reiškinį skirtumas (Lietuvių kalbos gramatika 1971, 666).

Beje, šią humoreską parašiau ne humoro gerbėjams, o niurgzliams. ZabA 71. *Čia jums ne turgus, o valstybinė įstaiga.* KIAAP 192. *Kitą kartą taip pat skubiai gavom nuo tvoros lėkti, tik ne į obelį, o į alyvų krūmą.* LVP 229. *Bloga reikia pamiršti, o ne gera.* Paukšt(P 1982 7 18). Matyt, čia gyvenęs žmogus tvėrės i nuo vėjo, o ne nuo kito žmogaus. KIAAP 68. *Reikėjo mažam ragus lenkt, o ne daba (=dabar).* Erž(LKŽ XI 26). *Buvo įpratęs žiūrėti pro arklio ausis vis tolyn, o ne čia pat, i apačią.* Aput(P 1978 6 57). *Tiesų gilesnių reikia ieškoti, o ne efektų vaikytis!* Gruš 318.

§ 16. Antras pagal vartojimo dažnumą yra jungtukas *bet*. Juo dažnai žymimas priešinamasis santykis su netikėtumo atspalviu, ypač kai teigiamasis priešpriešos narys eina po neigiamomojo.

Ūmai nebe pagieža badė Kordušo širdį, bet užuojauta. MarcR I 228. *Ne tėvas tu, bet beširdis gyvulys.* KrėvRR II 36. *Aš gyvenu ne toli, bet aukštai...* UrnP 132. *Karvės pienas ne ragūse (=raguose), bet daržinėj.* Sd(LKŽ XI 23). *Buvau pirmutinis tavo širdies riteris, bet ne tikrasis.* MarcR I 304. *Greta stūksojo aukštoka mūrinė tvora. Motociklui – neikandama kliūtis, bet ne Andriui!* ZabA 290. *Gudrus svetimoj bėdoj, bet ne savoj.* KrėvPP III 141.

§ 17. Priešinamajam santykui žymėti sakiniuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu taip pat vartojamas jungtukas *tik(tai)*. Jis, priešindamas neigiamus ir teigiamus žodžius ar žodžių junginius, šiek tiek išlaiko ir išskiriamosios dalelytés reikš-

mę (Lietuvių kalbos gramatika 1971, 668). Todėl su jungtuku *tik(tai)* einančio žodžio ar žodžiu junginio priešinimas dažnai igauna išskiriamąjį atspalvį. Tas atspalvis dar labiau išryškėja vartojant *tik(tai)* su jungtukais *o*, bet. Jungtuko vieta sakinje pastovesné – žymiai dažniau eina su teigiamuoju priešpriešos nariu.

Tai buvo ne meilė, tik nuotykis. MarcR I 339. *Ne medžioklei gimėt, ne medžioklei augote, tik naudai tėvų šalelės.* LVP 140. *Senis Kiaupša [...] ne nuslėpė, o tik užmiršo pasakyti apie Tilniuką.* MikelLL 205. *Daugeli vaistų reikia gerti ne bet kada, bet tiktai po valgio.*

Tam tikrais atvejais jungtuko išskirties reikšmė net ima viršų, pvz.: *Visi išduoti gali, tik ne tu* Gruš 86.

Teigiamojo priešpriešos nario išskirčiai pabrėžti vartojami specialūs neigiamieji priešpriešos nariai *ne kas (nors) kitas, -a, ne kur (nors) kitur, ne kitaip*. Tokiose priešpriešose jungtukas *tik(tai)* neretai vartojamas su dalelyte *kaip*, kuri, sudarydama su juo samplaiką, savo ruožtu stiprina šio jungtuko išskiriamąjį reikšmę.

Čia būsiąs ne kieno nors kito, tik kokių padaužų vaikėzų darbas. MikelHL 399. *Galingas tu ne kuo kitu, tiktai valdovo išmintim.* Gruš 77. *Irabar, Lauryno pagautas, žiūrėjo ne kur kitur, tiktai žemyn.* BaltPV II 146–147. *Jonas guli ne kur kitur, kaip tik Valaknų paraistėje.* LVP 361.

Kai minėtus neigiamuosius priešpriešos narius su teigiamaisiais sieja jungtukas *o*, žodelis *kaip* ar vien tik intonacija, teigiamojo nario išskirtis susilpnėja, plg.: *Juk Česiuti ne kas kitas, o kažkokie laikraščiai galvą susuko* Daut(P 1978 10 76); *Likimas, seni, yra ne kas kita, kaip žmoguje slypinčios aistros* Jac(P 1978 10 43); *Matyt, kortomis viską pralošia, ne kitaip...* Daut(P 1978 8 87); [Tuopą] čia kažkas pasodino, ne kitaip SadG 30–31.

§ 18. Dažniausiai priešpriešos narių reikšmės prieštarauja viena kitai. Retkarčiais jos iš dalies gali sutapti. Iš dalies sutampačių pagal reikšmę, bet priešinamų tarp savęs žodžių ar žodžių junginių santykiius nusakyti vartojamas jungtukas *tačiau* (dažniausiai su prišlijusia dalelyte *bent*). Šiuo atveju žymimas kontrastas yra silpniausias.

Ir nors tai dar ne „gydymas stacionare“ [...], tačiau bent „kurortas“ (tsp.).

§ 19. Labiau pabrėžiamas priešinamasis santykis sakiniais su dviem jungtukais, kurių vienas eina su neigiamuoju priešpriešos nariu, kitas su teigiamuoju, pvz.: *Sopėtų galvą, bet ne mums, tik tiems, kurių širdys baime plaka* KrėvRR II 105; *Ji man padovanojo, tik ne staltiesę, o rankšluostį.*

§ 20. Priešpriešos gali būti be jungtukų. Tada neigiamo ir teigamo žodžių ar žodžių junginių priešinamasis santykis reiškiamas vien intonacija.

Žvejas štai pasakė jau ne Gediminui, sau, vėl grimzte nugrimzdamas į savo nelaimę. KIAAP 117. *Ne svetima, tavo sesuo sakė.* Paukšt(P 1982 7 13). *Žmogus daro taip ne iš piktumo – iš pavydo* LVP 232. *Vargo savo 'apsigérę, ne midaus!* KrėvRR II 89. *Tikros moterys, ne bajorai!..* KrėvRR II 30. *Milžinai ją statė, ne žmonės.* LVP 138. *Bet gyvenimą tvarkome pagal taisykles, ne pagal išimtis...* Gruš 145.

§ 21. Vietoj jungtukų gali būti su neigiamuoju ir teigiamuoju priešpriešos nariu kartojami tam tikromis sakinio dalimis einantys žodžiai, tačiau tai priešinamojo santykio papildomai nestiprina.

Aš visai ne kaliošu, aš muilo... ZabA 13. Mes ne piktosios dvasios, mes garbingi paukščiai. LVP 465. Turbūt ne dėl savęs esu – esu turbūt dėl ko nors kito. MarcinkGŠP 87. Čia ne mūsų seselė, čia močekyčia raganyčia Prng(LKŽ XI 20). Vyrai, tai ne kariuomenė, tai maradieriai. MiškŽG 46.

Žodelis tai, vartojamas tik su teigiamuoju priešpriešos nariu, sieja gretinamus žodžius nuolaidos ar sąlygos ryšiu.

Ne tuo keliu, tai kitu. GranMV 70. Tekančioms ne šis, tai tas – vis atstinka. MarcR I 555.

§ 22. Neretai priešpriešiniai jungtukai (ypač *bet*, *tik(tai)*) su tam tikromis vienarūšėmis sakinio dalimis einančiais žodžiais, kurių vienas turi neiginį, vartojami jungiamąja reikšme. Tada, kaip jau minėta (žr. § 14), neiginys nereiškia žodžio neigimo, o eina žodžio priešdéliu.

Žmogus buvo nepeiktas, bet kietas. MiškŽG 106. Apačioje krūvelė gelsvu lentu, bet jau nenaujų. ŽitMNK 48. Nedidelis, bet gražus pažiūrėti raitininkų [sukilėlių] būrelis. Myk-Put. Gražiai pagamintas, bet neskaniai išvirtas. KrėvPP III 67.

Kai žodžių reikšmės viena kitą išskiria, jie siejami priešinamuojу santykiu, kai viena kitos nešalina – jungiamuoju. Tačiau tikslinant replikas ir pastaruoju atveju reikalingas priešinamasis gretinimas, pvz.: *Tėvo veidas buvo ne piktas, o tik liūdnas ir rimtas* (LVP 614); *Aš tiktais graži, bet ne gera GrušS 393; Aš gyvenu ne toli, bet aukštai...* (UrnP 132).

Kai neiginį turintis žodis vartojamas su intensyvumą reiškiančiais prieveiksmiais, priešinamasis santykis su teigiamu žodžiu neįmanomas, plg.: *Tėvo veidas buvo visai nepiktas, o tik liūdnas ir rimtas; Aš tiktais graži, bet labai negera; Aš gyvenu visiškai netoli, bet aukštai.*

§ 23. Neretai sakiniuose su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu teigiamojos priešpriešos nario néra. Išimtį sudaro priešinamasis tarinio ar jo dēmens (ypač pirmojo) neigimas. Vienais atvejais teigiamasis priešpriešos narys numanomas iš konteksto ar aiškus iš situacijos ir jo kartojimas būtų perteklinis, kitaip – yra neapibrėžtas, nežinomas ar nenorima jo sakyti, t. y. tik prieštaraujama su neiginiu einančio žodžio teigiamai formai. Vien intonacija reiškiamas neigiamo žodžio ar žodžių junginiu priešinamasis santykis su nepasakytu teigiamuoju priešpriešos nariu yra silpnėnis, dėl to sumažėja ir žodžio ar žodžių junginio neigimo ekspresyvumas.

Ne nuo jų (nelabūjų) mes pilę saugom. Baisesni kryžiuočiai, kurių ne tik naktį, bet ir dieną galima sulaukti. LVP 320. Ne nuo šios dienos ji lanko mus. Nuo mažų dienų visur drauge. KrėvRR II 76. Ne bartis čion suojome. KrėvRR II 87. Ne metai žmogų sendina. MarcR I 286. Aš ne tau sakau. MikelHL 382. Bet ne visi taip mano. KrėvRR II 78. Ne visuomet gyvenimas džiaugsmą gimdo... KrėvRR II 31. Šią savybę išugdė [...] ne paprastas vėjavaikiškumas. ZabA 112. Žiloje se-novėje galvojimas buvo vertinamas ne mažiau už darbą. LVP 463. Per dieną dar ne

taip išsipurvinsi. ŽitMNK 13. Taip įdomiau. Vis ne kaip visi. Aput(P 1978 6 101). Aš ne iš karto supratau, koks tai miestas. KIAAP 34.

§ 24. Neiginys, jeinantis į samplaikinio žodžio ar žodžių samplaikos sudėti arba einantis priešdéliu, žodžio ar samplaikos neigimo nereiškia.

Orientavimosi sporte negalvodamas ne ką tenuveiksi (tsp.). Sugriš, ne kur dėsis. TreinLJ 43. Obelaičių radukai [skiepai] ne per geriausia prigijo. LŠ(LKŽ XI 13). Ne iš gero parėjo. BaltPV II 14. Ne, pagalvojo Adomas Venckus, išeiginė rytoj bus ne pro šalį. KIAAP 177.

Gudrū nelaimė pamokina, kvailą nuskandina. KrėvPP III 142. Jausmo viršūnės – nebylios. MarcinkDD 118. Šia prasme mūsuose padaryta tikrai nemaža (tsp.). Mandau, jog nekaip pasijustų dirbantis (tsp.).

NEIGINIO VIETA SAKINYJE

§ 25. Be priešinės reikšmės, kuri, kaip matėme, neretai reiškiama tik intonacija, žodžio ar žodžių junginio neigimą galima skirti ir pagal neiginio vietą sakinyje. Šis kriterijus irgi ne visais atvejais gali būti taikomas. Neigiamuosiuose sakiniuose neiginys visada eina su tariniu⁴, o žodžio ar žodžių junginio neigimo atveju – su tuo žodžiu ar žodžių junginiu, kuriuos neigia. Pvz.: *Tėvas jo nemušė* (SimonR IV 164) yra neigiamasis sakiny; *Ne tėvas jį mušė, Tėvas ne jį mušė* – sakiniai su neigiamu žodžiu.

Kai neigiamas žodžių junginys, neiginys esti žodžių grupės pradžioje. Šiuo atveju sakinyje dažniausiai abu priešpriešos nariai yra išreikšti (a). Be pasakyto ar bent aiškiai numanomo teigiamo jo priešpriešos nario kartais sunku skirti, ar neigiamas tik po neiginio einantis žodis, ar jo junginys su kitais žodžiais (b).

a) *Tiesų gilesnių reikia ieškoti, o ne faktų vaikytis!* Gruš 318. *Graži mergelė ne pirktais marškinėliais, bet suaustom drobelėm.* KrėvPP III 73. *Dabar jau vieškeliu eina ir važiuoja ne pavieniai žmonės, bet ištisi jų pulkai.* BaltR I 50. *Mat amžiną atilsį pono Petro senelis visą gyvenimą praleido ne aristokratų menėse, o vežiko pasostėje ZabA 119.* Kasakauskas, rašydamas savo gramatiką, turėjo galvoje ne kurią nors žemaičių tarmę, bet lietuvių kalbą apskritai. SabLTKI 22. *Ne viena jauna galva viską sumano, bet kelios senos.* KrėvRR II 168.

b) *iš tikrujų jam rūpėjo ne naujieji namai.* PocLM 51. *Ne kvailiems pokštams išleisti jų rubleliai.* Jac(P 1978 11 61).

Pagal vietą neįmanoma diferencijuoti su tariniu einančio neiginio funkcijų. Matyt, todėl ne saknio neigimo funkciją atliekantis neiginys eina tik su tokiais vienarūšiais tariniais, kurie sakinyje siejami priešinamuoju santykiumi su teigiamos formos tariniais.

Ne liepiu, o prašau. BaltPV II 237. *Aš jau ne einu, o tiesiog plaukiu sutirštėjusi vakaro vėju.* ŽitMNK 235. *Po kambariųjis ne vaikščiojo, bet tiesiog laksytyte lakstė.* BalčŠŠ 131.

⁴ Apie neiginio vietą tarinyje žr. aut. 1984a, 97–107.

§ 26. Rašomojoje kalboje žodžio ar žodžių junginio neigimo atvejus padeda skirti ir kitas lietuvių kalbai būdingas formalus požymis – neiginio rašyba skyrium nuo neigamojo žodžio (Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba 1976, 71–82). Išimtį sudaro žodžio ar žodžių junginio neigimo nereiškiantis atskirai rašomas neiginys samplaikose, pvz.: *Bet ten irgi ne kažin kas* (ŽitMNK 206); *Ne ką geriau sekėsi ir Uliui* (SajPM 74); *Ne taip lengva nutverti Vaidą* (Jac); *Te, ne kiek čia jau ir išeis* (LVP 124); *Dirbu, rupūže, ne kur dingsi* (BubnVD 268); *Pažūrėjo į vidų puodelio. – Ne per daug, – tarė galvą kraipydamas* (LVP 76); *Bružas šiaip ne taip bus parvestas į trobą* (Gran). Samplaikas sudarantys žodžių junginiai gali neturėti frazeologinio ryšio. Tada jų dėmenys išlaiko tiesioginę reikšmę, o neiginys atlieka žodžio neigimo funkciją, pvz.: *Aš ne tokia, kaip tu* (plg.: *Aš ne tokia jau gera*); *Aš ne taip vedusių gyvenimą išivaizduoju...* (Daut(P 1978 10 71) (plg.: *Ne taip lengva vedusių gyvenimą išivaizduoti*).

§ 27. Žodžio ar žodžių junginio neigimą šnekamojoje kalboje padeda nusakyti specialios fonetinės priemonės. Paprastai po neiginio einantis žodis ar žodžių junginys sakinyje tariamas stipriau (turi loginį kirtį) ir po to daroma pauzė sukuria prieštaravimo intonaciją. Kartais pagal situaciją gali būti labiau pabrėžiamas priešpriešos teigiamasis narys.

Ne su tavim / kalbu, bet su valdove. KrėvRR II 93. *Ne šakute / – peiliu skrudintas bulves burnon déjo.* P 1982 I 47. *Bet ne tau / suprasti.* GrušŠ 367. *Seno-vėj taip buvo, bet ne dabar.* KrėvRR II 105.

Kai neiginys neigia sakinių arba teigiamuojuose sakiniuose eina priešdėliu bei priklauso samplaikai, su juo ar po jo einantis žodis, žodžių junginys stipriau netariamas.

ŽODŽIŲ IR ŽODŽIŲ JUNGINIŲ, EINANČIŲ SAKINIO DALIMIS BEI JŪ DĒMENIMIS, NEIGIMAS

§ 28. Sakinyje gali būti neigiami ivairiomis saknio dalimis bei jų dėmenimis einantys žodžiai ar žodžių junginiai. Nors dažniausiai šie žodžiai ar žodžių junginiai yra neigiami teigiamuojuose sakiniuose, tačiau tai nebūtina sąlyga. Tame pačiame sakinyje gali savarankiškai funkcionuoti abi neigimo rūšys, t. y. žodžiai ar žodžių junginiai gali būti neigiami ir neigiamuojuose sakiniuose, pvz.: *Atleiskit man, bet negaliu būti ne aktore – nebemoku* (tsp.); *Ne koks nors sąžinės balsas neleidžia jam dailiai riesti – tiesiog tingi* (Jac).

Dažniausiai kalbama apie veiksniu, papildiniu, pažyminiu ir aplinkybėmis einančių žodžių ar žodžių junginių neigimą. Šiuo atveju neigimas siejamas su požymio turėtoju ar kitais sakiniu reiškiamos situacijos komponentais (Мамедов 1967, 6–9; Лобанова 1971, 41; Багаева 1978, 3; Ляпон 1979, 206). Daug rečesnis priešinamasis tarinio neigimas (plg. Кочетков 1963, 99–100; Орлова 1973, 25). Neneigiant saknio galima neigtis tik tokią veiksmažodžio asmensuojamą formą, kuri turi pasakyta teigiamąjį priešpriešos nari. Neigiami sudėtinio tarinio reikšminiais dėmenimis einantys žodžiai ar žodžių junginiai išreikštū priešpriešos teigiamųjų narių gali ir neturėti⁵.

⁵ Plačiau apie priešinamąjį tarinio neigimą žr. aut. 1984b, 31–36.

§ 29. Veiksniu ir antrininkėmis sakinio dalimis einančių žodžių ar žodžių junginių neigimas gali būti tik priešinamas, jį lengva atskirti nuo sakinio neigimo. Kuriis žodis ar žodžių junginys yra neigiamas, rodo neiginio vieta. (Neiginys sakinje eina prieš neigiamą žodį ar žodžių junginį.) Neigiamą veiksnio ar kurios nors antrininkės sakinio dalies sintaksinę poziciją užimančių žodžių ar žodžių junginių išreikštasis teigiamasis priešpriešos narys nebūtinės, nes jis paprastai implikuoja tarinio teigiamą formą. Žinoma, be pasakyto teigiamojo priešpriešos nario neigimo reiksmė yra silpnės, kartais net gerokai nublankus. Kai neiginys dažnai vartojamas su tam tikros leksinės reiksmės žodžiais, visas junginys linksta stabarėti, pvz.: *ne laiku, ne veltui*. Ne visada lengva skirti, ar neiginys neigia žodį, ar atlieka priešdėlio funkciją, ypač dažnai su kai kuriais žodžiais, einančiais veiksniu ir antrininkėmis sakinio dalimis. Todėl tam tikrais atvejais ir veiksniu bei antrininkėmis sakinio dalimis einančių žodžių neigimui paryškinti reikalingas teigiamasis priešpriešos narys.

Tiesiogiai su tariniu susijusiomis sakinio dalimis – veiksniu, papildiniu, aplinkybėmis, predikatiniu pažyminiu – einantys žodžiai ar žodžių junginiai paprastai neigiami teigiamuojuose sakiniuose. Priešpriešos teigiamojo nario raiška tokiais atvejais nebūtina, bet pasitaiko dažnai.

Ten jau važiavo nebe sunkvežimiai, o tankai. PocLM 22. *Ne aš vienas – daug tokiai.* LVP 553. *Reikia naujų talentų, ne naujų srovių.* PaukštDAJ 154. *Gobšus visiems, tik ne sau.* KrėvPP III 61. *Aš gyvybę tau galėjau, ne žmoną atiduoti.* GruŠ 52. *Ne narvelyje, bet prie tavo lango jis čirškės.* LVP 317. *Jau ne nūdien, dažnai ji žiūrėjo tona šalelėn.* LVP 145. *Žiūri senoviškai, bet ne verksmingai.* MikelLL 433. *Ne savo valia tai padarys, o verčiamas kažkokio komplekso tarpusavyje surizgusių priežasčių.* Jac(P 1978 10 58). *Aš atėjau ne parduoti, o pirkti.* P 1982 1 105. *Ne mokyklai, bet gyvenimui mokės.* PaukštDAJ 122. *Didžiuma žodžių turi ne vieną, o kelias, keliolika, keliais dešimt reikšmių.* PikčŽI 51. *Tetulytė parvažiavo iš Amerikos ne bet kokia, o ratuota.* MikelLL 543.

Pasakyto priešpriešos teigiamojo nario dažniau neturi neigiami apibendrintos reiksmės žodžiai. Be to, tai gali priklausyti ir nuo subjektyvių aplinkybių, pavyzdžiui, nuo sakinio autorius turimos ar norimos pateikti informacijos.

Ne visi džiaugėsi bajoro Kirklio laime. LVP 142. *Gudrų apgauti, kvailą pamokyti ne kiekvienam pasiseka.* KrėvPP III 142. *Tėveli širdele, tai tau, tai tau, auginai sūnelį ne sau, ne sau.* LTRn 120. *Ne kartą Striukis buvo paklydės.* LVP 536. *Aš visai ne to čia atskridau.* BalčŠŠ 16.

Atributinis pažymynys su tariniu santykiauja netiesiogiai (per pažymimą sakinio dalį). Jo neigimas liečia prijungiamuoju ryšiu susietų žodžių junginį, atitinkamai modifikuodamas su tariniu susijusios sakinio dalies turinį. Todėl neigiamą pažyminį turinti sakinio dalis sakinje funkcionuoja kaip teigiamą. Tiesioginis neigimo poveikis šiuo atveju neišaina už junginio ribų.

Formaliai atributiniu pažyminiu einančio žodžio ar žodžių junginio neigimas niekuo nesiskiria nuo kitomis sakinio dalimis einančių žodžių ar žodžių junginių neigimo raiškos – šiuo pažyminiu einantis neigiamas žodis ar žodžių junginys gali turėti teigiamą priešpriešos narių ir būti be jo. Pasakytas priešpriešos teigia-

masis narys yra reikalingesnis tais atvejais, kai su pažyminiu einančiais žodžiais neiginį labiau įprasta vartoti kaip priešdėli.

Nusišypsojo jau nebe žalsvas, o rausvas žmonos veidas. KIAAP 36. Autorius pasirinko būtent šią, o ne kitą temą (tsp.). Pempynė [...] buvo greičiau ne meistro, o varlių ir paukščių viešpatija. MartL 128. Tai valdybos išradimas, ne mano. ŽitMNK 39.

[„Universitas lingvarum Litvaniae“] pagrindą sudaro jau ne Rytų Prūsijos tarmė. SabLTKI 20. Gyvena, kaip ne savo amžių. KrėvPP III 23. O juk ne visos klaidos beatitaisomos. PocLM 70. Žmonėse būdama, aš dar ne tokiu dalyku prisi-klausau. MikELL 220.

NEIGIMO YPATYBĖS, SUSIJUSIOS SU NEIGIAMU ŽODŽIU SAVITUMAIS

§ 30. Įvairiomis saknio dalimis einančių žodžių ar žodžių junginių neigimas yra labai panašus. Jų neigimo skirtybės susijusios su pačiu žodžiu, kuriuos neigame, leksinėmis bei vartosenos su neiginiu ypatybėmis.

Neiginys sakinyje gali eiti su įvairiomis kalbos dalimis, tačiau ne visada išlai-ko pakankamai ryškią žodžio neigimo reikšmę. Ryškiau neigiami tie žodžiai, kurie turi konkrečią reikšmę (a), kurie su neiginiu nesudaro įprastinio junginio (b), arba su kuriais neiginys nevartojamas kaip priešdėlis (c). Šiais atvejais neigiami žodžiai susipriehina su teigiamais, nepriklausomai nuo to, ar teigiamasis priešpriešos narys sakinyje pasakytas, ar ne.

§ 31. Neiginys su žodžiais, prie kurių jis paprastai nejungiamas kaip priešdėlis, dažniau neturi teigiamojo priešpriešos nario. Tik tam tikrais atvejais neiginys su kai kuriais iš jų sudaro pastovius, linkusius frazeologiskai stabarėti junginius, pvz.: *ne juokais, ne laiku, ne paskutinis, -ė, ne tuščiomis (rankomis), ne veltui, ne vietoje ir pan.* Juose neigimo reikšmė yra susilpnėjusi, nes neiginys čia iš dalies virsta naujo leksinio vieneto dalimi.

Ne juokais išsigąstu. ŽitMNK 121. *Taburetė... visai ne laiku išklers ir su-irs.* ZabA 46. *Ir ne paskutinį vaidmenį tame procese vaidina noras įtikti, pasižymėti.* MikelHL 361. *Ne tuščiomis rankomis juos sutiksiu.* KIAAP 17. *Ne veltui vėlyvą rudens naktį degė vakaruose pavojaus laužai.* LVP 323. *Tas jos krizenimas buvo ne vietoje.* ŽitMNK 89.

Susilpnėjusių neigimo reikšmę rodo ir tai, kad neiginys su kai kuriais iš minėtų žodžių kartais rašomas kartu, pvz.: *Algirdas Šaknys nejuokais kibo į darbą.* MikelLL 546; *Gudjonis lyg tyčia nelaiku susipyko.* MartL 130.

§ 32. Neiginys, einantis su būdvardžiais, būdvardiškaisiais žodžiais ar atitin-kamais prieveiksmiais, kurie paprastai su neiginiu sudaro kitos reikšmės žodžius, neigimo funkciją turi tik tada, kai yra pasakytas teigiamasis priešpriešos narys. Priešinę reikšmę tokiais atvejais gali rodyti teigiami šalutiniai saknio dėmenys, lyginamieji posakiai.

Kintama buvo medžiotojas. [...] Ne paprastas medžiotojas, kokių visada buvo gausu šitame krašte (tsp.). Aplinkui žalia, gražu, saulutė smagiai šildo – nebe ankšta, nebe tamsu, kaip lizde kad buvo. LVP 229.

Kitais atvejais neiginį, turintį neigimo funkciją, sunku skirti nuo neigiamojo priešdėlio.

Aš buvau ne liūdnas. Dainavo moteris ne pilna krūtine. Daut(P 1978 10 70). Nebe skaidrios pasidarė tolimos. GranMV 68. Tuo ne daug ką peši. PocLM 162. Seniai lesdavo juos ir mus ragindavo, tik mes ne smarkiai ant grūdų puldavom. LVP 231.

Vengiant painiaivos pastaruoju metu linkstama panašiai atvejais vartoti neigiamą priešdėli.

Entuziazmas buvo nepaprastas. MikelLL 551. Mūsų onomastikos tyrinėjimo istorijoje tai neeilinė knyga. P 1978 10 173. Ji – nepikta moteriškė. KrėvRR II 44. Iš visų tų pelų nedaug bus grūdų. MikelLL 524. Gydytu arkliu netoli tejos. KrėvPP III 12.

Neiginys visada esti priešdėlis, kai su juo einantis žodis žymi tam tikrą rūšį. Neigimo reikštį šiuo atveju jis negali, todėl čia pasitaikantis neiginio rašymas skyrium yra klaida, pvz.: *Literatūrių puslapiai pilkumas [...] padvelkia iš mūsų ne literatūrinės (= neliteratūrinės), o neretai ir literatūrinės spaudos (tsp.); Teismai yra dvejopii: draugiški ir ne draugiški (= nedraugiški) (tsp.); Jos susirinkimose dalyvavavo ir ne studentai (= nestudentai)* (BūtŽKP 25).

§ 33. Neiginys su būdvardžių bei būdo prieveiksnių aukštesniojo laipsnio formomis dažniausiai reiškia šio žodžio neigimą. Šiuo atveju paprastai neigiamas ne kuris nors požymis, o jo didesnis (mažesnis) laipsnis bei kiekis tam tikro standarto atžvilgiu.

Tas standartas gali būti nusakomas lyginamaisiais posakiais, prielinksnių už, per konstrukcijomis arba numanomas. Jis pagal reikšmę atitinka teigiamąjį priešpriešos narį.

Na ir išsiunčiau, pamenu, tris eileraščius ir tris prozos vaizdelius, trumpučius, ne ilgesnius kaip po pusantrio puslapio. PaukštDAJ 138. Sabaliūnas mažus vaikus mylėjo ne mažiau kaip bites. BilR₁ I 184. Kaulus tai gelia ne menkiu negu nuo lažo. Myk-PutR VI 400.

Kartą sutikau jį gatvėje su žmona – tokia aukšta, liesa, už jį ne jaunesne moterimi. PaukštDAJ 125. Žiloje senovėje galvojimas buvo vertinamas ne mažiau už darbą. LVP 463. Mikas darbuojasi ne blogiau už felčerį. ŽitMNK 163. Gerai nepasakysi, bet ne daugiau, man rodos, per keturis šūvius [pasiėmiau]. PietRR 79.

Pasiryžo užauginti irgi ne mažesnį derlių (tsp.). Ir čia ne baltesni pyragai laukia. LVP 424. Ne geriau nusiteikęs nubudo ir Lukošiūnų Petras. KrėvRg 207. Ne blogiau ir jie pasirodytų. MikelHL 296.

Ryškesne reikšme neiginys vartojamas su aukštesniojo laipsnio prieveksmiais, kuriais be lyginimo pabrėžiamas sakinyje konkrečiai pasakyto kiekio kategoriskumas. Beje, šiuo atveju galimi ir priešpriešiniai jungtukai.

Eiti pritiktų tik dviem trim, o ne daugiau. PaukštDAJ 12. Taigi pusė šaukšto sviesto galėjo būti verta skatiko, ne daugiau, o visa padarytoji žala verta grivinos, ne daugiau. VaižgDD₁ 86. Lauksiu savaitę, ne ilgiau. KIAAP 207.

§ 34. Tam tikro panašumo į aukštesniojo laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių neigimą turi ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių neigimas. Tačiau pastarieji vartojami lyginimo reikšme nenurodant požymio kokybinio ar kiekybinio standarto. Matyt, dėl to neiginui su aukščiausiojo laipsnio būdvardžais ar prieveiksmiais būdinga silpnesnė neigimo reikšmė.

Šeimoje jis buvo ne vyriausias. Sukeliu tame ne pačius blogiausius jausmus (tsp.). Žemė buvo ne arčiausia. BalčŠŠ 54. Jie ne gudriausiai pasielgė.

Neiginys visada vartojamas su aukščiausiojo laipsnio formomis, kai prieš jas išterpia dalelytė *per*. Tačiau šiuo atveju jis minėtų žodžių neneigia, o su jais sudaro samplaikas, žyminčias tam tikro požymio vidutinišką, saikingą laipsnį ar kiekį.

Dirva buvo kaip dirva, ne per geriausia, bet dirva. MartL 128. Aš ne per dažniausiai pas ją užeidavau. PaukštDAJ 173. Priešū ūsuotosios zylės turi ne per daugiausia (tsp.).

§ 35. Panašią reikšmę neiginys teikia dalelytės *per* ir lyginamojo laipsnio būdvardžių ar prieveiksmių samplaikoms, kai jos vartojamos be teigiamojo priešpriešos nario, pvz.: *Ponios tuojaus nutėškė virtuvės prikyštes ir ne per švarias kepuraites* (BalčŠŠ 130); *Šitą knygą ne per seniai buvau skaitęs.*

§ 36. Su būdvardžių ar prieveiksmių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formomis, padarytomis iš priešdėlių *ne-* turinčių nelyginamųjų formų, neiginys vartojamas irgi kaip priešdėlis. Aukščiausiojo laipsnio formos tokiais atvejais nereikiava lyginimo.

Negardesnių obuolių dar nevalgiau. LKRS 74. Jam pasidaro dar nesmagiau. MikelLL 402. Tu keli neteisingiausias apkalbas. Jis pasielgė už vis negražiausiai.

Ir žemė, matyt, nebloginiausia. Myk-PutS₁ 50. Dar ir dabar, sprendžiant iš tavо drabužių ir skrybėlės, turi nepuikiausiai gyventi. BalčŠŠ 150. Dabar lyginimo būdu nedaugiausiai ką galime laimėti. LKRS 79.

§ 37. Kai neigiami aukštesniojo ar aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai ar prieveiksmiai yra priešinami su teigiamais, neiginys turi ryškaus žodžio neigimo funkciją.

Darbas numatomas ne lengvesnis, kaip buvo, – sunkesnis. MiežA 77. Jis ieškojo ne lengviausio, bet patraukliausio darbo. O kitą liniją reikia brėžti ne įstrižiau, o tiesiau.

§ 38. Žymiai silpnesnis yra neapibrėžtos ar apibendrinamos reikšmės žodžių neigimas. Juos dėl neapibrėžtumo dažnai sunku sieti su teigiamaisiais priešpriešos nariais. Visa tai blankina neigimo reikšmę. Dėl dažno neiginio vartojimo su tam tikrais žodžiais jų junginiai linksta stabarėti, virsti naujos reikšmės leksemomis.

§ 39. Neiginys neturi ryškios neigimo reikšmės eidamas su neapibrėžiamaisiais įvardžiais *kiekvienas, -a, vienas, -a* (jis gali eiti ir skaitvardžiu), *visas, -a, viskas* ar asmeninių įvardžių ir įvardžio *vienas, -a* junginiais (*aš vienas, jie vieni...*). Tai aiš-

kai matyti iš sakinių, kurių viename neiginys neigiamu įvardžiu, o kitame – asmeniniu įvardžiu su įvardžiu vienas, -a reiškiamą sakinio dalį: *Ne jie tokie pasėdūs buvo ir Ne jie vieni tokie pasėdūs buvo* (LVP 228). Pastarajame sakinyje priešpriešos nariai susiję ne skirtingumo, o tikslinimo santykiai. Panašaus santykio priešpriešos būdingos ir neigiant sakinio dalis, kai jomis eina vieni patys minėti neapibrėžiamieji įvardžiai.

Ir ne vienas muojo, bet su senu piršliu. LVP 146. *Ne tave vieną, visus sušaukė.* LVP 313. *Ir pirmiausia ji sukrėtė ne visas veidas, bet akys. Gal ne visiems, gal keliems, bet buvo.* PP-79 48. *Žinoma, ne viskas, bet kai kas iš to buvo priimama.* PocLM 106.

Gudrū apgauti, kvailq pamokyti ne kiekvienam pasiseka. KrėvPP III 142. *Ne viena pramergo, vyruš gaudydamasi.* Vlkv(LKŽ VIII 32). *Kartu ji [apysaka] gera mokykla ne vienam romanistui (tsp.). Ne mano vieno galva sprendē.* Daut (P 1978 10 75). *Gražiam tikslui ne visas priemonės tinka.* KrėvPP III 68. *Tartum violetinis garas būtų ne visas sugrižęs į žemės plyšius.* KIAAP 21. *Ne viską tau reikia žinoti, mielas tu mano...* Jac(P 1978 11 13).

Tikslinimo santykiai susietos priešpriešos mažiau kontrastiškos. Be kita ko, ir šis faktorius silpnina neigimo reikšmę.

§ 40. Neryški neigimo reikšmė ir neiginio su atitinkamais įvardiniai prieveiksmais, pvz.: *visai, visiškai, visada (visuomet)*; prieš žodžių *viends, -a, pirmas, -a junginius* su daiktavardžiais, ypač *kartas, sykis, diena, metai, vieta.* (Daiktavarčius *kartas, sykis* junginių reikšme labiau iprasta vartoti vienus.)

Sigita, atrodo, ne visai patikėjo Roko žodžiais. LVP 436. *Dar ne visiškai atšilo.* Ne visada laikas valandom, dienom ar metais matuojamas. MarcR I 365. *Ne visuomet, bet kai kada pasisekdavo ir vėl pasiklausyti Bacho.* Jac(P 1978 11 154). *Joniukas dabar ir sekmadieniais ne visuomet bepareina.* MikellL 112.

Čepkus ne vieną kartą virė svečiams žuvienę. PocLM 94. *Bet mūsų žemė [...] ne pirmą kartą iš pelenų kėlėsi.* PaukštDAJ 128. *Vai ne kartą keikė Merkinę priešininkai, ne kartą kėsinosi sugriauti jos akmens sienas.* LVP 139. *Ne vieną sykį ir Dainius pirko visokių niekučių.* BubnVD 315. *Juk ne sykį esi mane apgailėjės, o gal ir niekinės.* Jac(P 1978 10 23). *Juk perkame juos ne vienai dienai (tsp.). Tai didžiulis, ne vienerių metų darbas (tsp.). Ne pirmi metai sanatorijoje.* P 1975 7 95. *Atvirkščiai, tas pats jos kūrinys būdavo ne vienu laiku, ne vienoj vietoj ir net keliuose popierukuose rašomas.* PaukštDAJ 185.

Prieveiksmiai *visai, visiškai, itin* dažnai vartojami su būdvardžiais, būdvardiškais žodžiais ar prieveiksmiais. Su jais vartojamas neiginys dėl minėtų prieveiksmių nesavarankiškos sintaksinės funkcijos (plg.: *Dar ne visai išaušo* ir *Dar buvo ne visai šviesu*), galima sakyti, beveik visiškai netenka neigimo reikšmės ir virsta tam tikrą intensyvumo laipsnį reiškiančios leksemos dėmeniu.

Nupirkęs vaistų grįžau ne visai patenkintas. PaukštDAJ 101. *Tas brolelis yra praėjės ne visai gerą gyvenimo mokyklą.* PocLM 139. *Senelė dar ne visai gerai ji [Antanuką] nušluostė.* LVP 158. *Matyt, jis sapnavo ne itin malonų sapną.* ZabA 119.

§ 41. Taip pat įprasta neiginį vartoti ir su įvardžiais *kas*, *kažkas*, *kažin kas*, *bet kas*; *toks*, *-ia*, *koks*, *-ia*, *kažkoks*, *-ia*, *kažin koks*, *-ia*, *bet koks*, *-ia* bei prieveiksmiais *bet kaip*; *kiek*, *kažkiek*, *kažin kiek*; *kur*; *šiaip (sau)*, *taip*, *šitaip*; *tiek*, tačiau jo funkcijos ne su visais šiu žodžių yra vienodos.

1. Neiginys visada išlaiko žodžio neigimo funkciją junginiuose *ne bet kas*, *ne bet koks*, *ne bet kaip*, *ne šiaip (sau)*, *ne šitaip*. Jie gali turėti išreikštus teigiamuosius priešpriešos narius.

Už adatos [atkeliant adatą į dygsnio viduri] siūti *ne bet kas moka*. Up(LKŽ₁ I 18). Ir visą namą su palėpe užleidom dosniai *ne bet kam*. PP-79 214. *Ne bet koks žmogus gali padaryti tą darbą*. Su milicija iš namų iškrapščiau, *ne bet kaip (tsp.)*. Jam *ne bet kaip paduosi*. Gs(LKŽ₁ I 787). Ir dažų spalvos buvo *ne šiaip sau*, o su išmanymu parinktos... MartL 305. Tai yra *ne šiaip sau rytas*. Aput(P 1978 6 95). *Ne šitaip norėjo kalbèti*. MarcR I 383.

2. Eidamas su įvardžiu *toks*, *-ia* bei prieveiksmiais *taip*, *tieka* (*ne toks*, *-ia*, *ne taip*, *ne tiek*) neiginys gali turėti nevienodas funkcijas. Kai tie žodžiai tiesiog siejami su daiktavardžiais ar veiksmažodžiais, neiginys paprastai turi tam tikrą neigimo funkciją, nors ir nelabai ryškią.

Norėjo [...] ne tokį susirinkimą matyti. MarcR I 383. *Jis tikėjosi iš tavęs ne tokio pagalbininko*. Visuomet *kas* nors *ne taip išeina*. MartL 174. Kiti *ne tiek nukentėjo*. LVP 354. *Arti Kalpoko kiemo Petriukas jau nebe tiek pliauškina botagų*. KrévŠP 193.

Kai žodžiai *toks*, *-ia*, *taip*, *tieka* siejami su būdvardžiais ar prieveiksmiais, neiginys ne *tieka* juos neigia, *kiek* su *jais* sudaro neapibrėžto laipsnio ar *kiekio reikšmę* turinčius junginius. Kitaip tarant, neiginiu šiuo atveju būdinga tarpinė funkcija tarp neigimo ir naujos reikšmės teikimo su pastarosios persvara.

Ne tokius svarbius darbus paliko kitiems. Aput(P 1978 6 69). *Ne taip seniai mažaraštis Lietuvos kaimas dar buvo svarbiausias mūsų kalbinio lobyno saugotojas*. KKult 31 7. *Bet Sauliui, matyt, ne taip lengva buvo pasinaudoti šiuo nuoširdžiu patarimu*. Poc LM 250. *Apsakymus jie rašo ir šiandien, nors ir ne tiek daug (tsp.)*

Naujos reikšmės teikimo persvarą dar labiau sustiprina prie minėtų žodžių šioje pozicijoje neretai šliejama dalelytė *jau*, pabrëžianti tam tikros ypatybës nepilnumą.

Ir toji laimė buvo ne tokia jau maža. P 1982 1 120. Už grotų pasodintų žvérių likimu ji *ne taip jau labai susisielojo*. LVP 245. *Pagaliau ir tai kûrybai ne tiek jau daug laiko galiu skirti*. Jac(P 1978 11 14). *Ir pati ne tiek jau mažai uždirbi*.

Savo ruožtu neigimo funkciją stiprina sakinyje pasakytas teigiamasis priešpriešos narys.

Be abejonës, buvo tas pats veidas, tik ne toks sudvasintas, o tiesiog akmeninis. MikelGYM 25. *Ne taip jau dažnai, bet vis dar mūsų gyvenime pasitaiko niurgzlių*. ZabA 70.

3. Įvardžiai ir prieveiksmiai su neiginiu *nekas* (*ne kažkas*, *ne kažin kas*), *nekoks*, *-ia* (*ne kažkoks*, *-ia*, *ne kažin koks*, *-ia*), *nekiek* (*ne kažkiek*, *ne kažin kiek*) visų pirma žymi tam tikro dalyko vertës laipsnį ar kiekį. Neigimo funkcija šiuose jungimis.

niuose yra irgi silpna. Ją neiginys gali ir visai prarasti, sudarydamas naujas leksemas, reiškiančias „menkas; prastas; mažai“ (Lietvių kalbos rašyba ir skyryba 1976, 77 ir 81). Nevienoda neiginio rašyba su minėtais įvardžiais ir prieveiksmiais ne visada diferencijuoja jo funkcijas.

Kitiems ir katilinės nepakūrus gal nešalta, o Kristinai ir kūrenant nekas. MartL 188.
Ne kažin k o prašau. MarcR I 214. *Orientavimosi sporte negalvodamas ne ką tenuveiksi* (tsp.). Savo šeimyną ant nakties išvedė į seną, ne kam vertę olą. PietRR 300. *Ne ką geriau sekési ir Uliui.* SajPM 74. *Tas nelabai išmintas takas dūlavo toli, vingiavo palaukém ne ką be žiūrono įžiūrimas.* SadG 120. *Mano sveikata buvo irgi nekokia.* PaukštDAJ 265. *O ir visų buvo nekokia nuotaika.* VienI, 235. *Ragulkos – žuvys ne kokios skanios.* Kpč(LKŽ XI 40). *Žemės jo buvo nekiek, bet bičių daugybė.* BilR₁ I 183. *Meninio knygos gilumo tada ne kažin kiek tepajuome.* PaukštDAJ 137. *Jau nebe kažin kiek likę laiko.* MikelGYM 50.

Neiginys dažnai teikia naują reikšmę ir prieveiksmiams *kur, kada, kaip.*

Dirbu, rupūže, ne kur dingsi. BubnVD 268. *Pabūk, nekada ateini.* LKG II 555. *Didelę kelionę arklys be abrako nekaip bėga.* Antz(LKŽ₁ I 11).

4. Įvardžiai *kokas, -ia, tokas, -ia* gali būti samplaikos dēmenimis. (Tokius atvejus galima išskirti tik lyginant abu – neigiamąjį ir teigiamąjį – priešpriešos narius.) Prieš įvardžius einantis neiginys neigia visą samplaiką (turi neigimo reikšmę).

Cia Kregždė iš Byčių, o ne koks ponas iš Niujorko. BaltSKVD II 61. *Kaimynų, gyvenančių kitapus ežero, jaunesnioji duktė ne kokia paauglė mergiūkštė, o visai subrendusi panelė.* Baltr(P 1978 8 67). *Ak, tu su savo dailumu gausi ir geresnį vyraq, ne tokį girtuokli.* SimonR I 276.

NEIGINIO VARTOJIMAS PRIEŠ NEPILNAREIKŠMIUS ŽODŽIUS

§ 42. Sakinyje neiginys gali būti prieš prielinksnius, lyginamųjų posakių atliepiamuosius žodžius bei jungtuką *kaip*. Su šiais žodžiais neiginio funkcijos irgi gali būti skirtingos.

Nepilnareikšmių žodžių neigimo atvejais neiginio poveikis sakинio turiniui dar mažesnis – neigama ne sakинio dalimi ar jos dēmeniu einantis žodis, o tik pasta-rojo santykis su kitais žodžiais ar jų jungimo pobūdis.

PRIELINKSNIŲ IR PRIELINKSNINIŲ KONSTRUKCIJŲ NEIGIMAS

§ 43. Neiginys prieš prielinksnines konstrukcijas gali neigtis tik prielinksni (a) arba visą konstrukciją (b). Tai galima nustatyti palyginus neigiamąjį priešpriešos nari su teigiamuoju.

Prielinksnio neigimo atveju priešinamos prielinksniinės konstrukcijos, kurias sudaro skirtini prielinksniai su to paties žodžio linksniais.

Kiekvienam meilu buvo tai viską prie savęs subraukti, kaip sako svietas: vis į gyvenimą, ne iš gyvenimo. LVP 77. *Kas į gryčią, tas ne iš gryčios.* MarcR I 362.

Prielinksninės konstrukcijos neigimo atveju priešinamos konstrukcijos gali turėti tuos pačius prielinksnius arba viena nuo kitos skirtis ir prielinksniais.

Ne apie save kalbu, apie kitus. KrėvRR II 156. *Ivedė mus ne į savo kambari, o į klebonijos svetainę.* PaukštDAJ 113. *Žmogus daro taip ne iš piktumo – iš pavydo.* LVP 232. *Šmaukšt šmaukšt, rėžia vytinę, ne per orą, per nuogą kūną (tsp.).* Juk buvo glaudžiamasi ne prie kažkokios abstrakčios kartos, o prie bendraminčių.

PP-79 109.

Priskretusius trupinius žérė ne valgytojams ant kelių, net ne ant grindų, o į specialiai atsineštą padėklą. ZabA 47. *Aš net užsimerkiu, bet ne nuo garso, o iš siaubo.* ŽitMNK 47.

§ 44. Visa prielinksninė konstrukcija paneigama ir be išreikšto teigamojo priešpriešos nario. Tuo atveju, kaip buvo anksčiau minėta, neigimo reikšmė silpnesnė. Neigimo laipsnis savo ruožtu dar priklauso nuo prielinksnių konstrukcijų varstosenos ypatybių. Neiginys turi ryškesnę neigimo reikšmę, kai jis neigia laisvas, neapstabarejusias prielinksnines konstrukcijas.

Žalias džidugsmo vynas ne ant tavo stalo. DegSN 44. *Kalba bus ne apie tarnybinius reikalalus.* PocLM 113. *Taksi jie imdavo ne dėl palinkimo į prabangą.* ZabA 121. *Duktė visai ne į motiną nusidavusi.* MikelGYM 148. *Ne nuo manęs priklauso.* MikulDND 71. *O éjo šitas autobusas ne pagal tvarkaraštį.* BaltSKVD II 209. *Ir ašen kraują liejau ne už auksą.* MikelGYM 279.

Apstabarejusiomis prielinksninėms konstrukcijoms neiginys teikia tam tikros naujos reikšmės atspalvių ir jo neigimo reikšmė gerokai apiblunka. Ypač tai būdinga prielinksninėms konstrukcijoms, kurias iprasta vartoti tik su neiginiu.

Žinoma, tu ne iš bailiųjų. KrėvRR II 150. *Jis dar ne iki galio perprato išgirstus žodžius.* PocLM 17. *Andriukas ne iš karto sutiko.* LVP 316. *Jis toks tapo ne per vieną dieną.* UrnP 148. *Jie gyvena ne pagal kišenę.* Ne iš gero jis taip rauda (rš.). *Ne prieš gera ji virš pilies švietė.* LVP 321. *Ne pro šalį būtų kiek po kelionės apsiplauti.* MikelGYM 153.

Be pasakyto teigamojo priešpriešos nario paprastai neiginys vartoamas su prielinksnio *be* konstrukcijomis. Jų neigimas gana savitas. Čia neiginys yra siejamas tik su prielinksniu, tačiau ir su juo nereiškia priešpriešos. Dėl neiginio *ne* ir prielinksnio *be* panašių neigimo reikšmių sąveikos atsiranda teigimo reikšmė. Nuo tiesioginio teigimo reikšmės ji skiriasi mažesniu kategoriškumu. Neiginys vartoamas su prielinksnio *be* konstrukcija, kai reikia pasakyti nekategoriską, susilpnintą teigimą, kai negalima ko nors teigti be tam tikrų neturinčių persvaros neigimo išlygų.

Ne be jo pastangų ir mane iš raštinės išjojo. MikelHL 306. *Nors ir ne be keistenybių, bet su galva vyras.* MikellL 64. *O juk karas ne be tikslo.* MarcR I 385.

Kai kurios su neiginiu vartoamos prielinksnio *be* konstrukcijos yra apstabarejusios ir tapusios apibendrintos reikšmės šablonais, pvz.: *ne be reikalo, ne be pamato, ne be to.*

Ne be reikalo mano geriausi draugai buvo – knygos apie Robinzoną, skalpu medžiotojus, raitelius be galvos ir kitos kitokiausios. CvR II 47. Uošvis ne be reikalo ten važinėjo. BubnNRŽ 61. Jam ne be pamato rodėsi, kad ne kiekvienas virėjas galėtų su juo lygintis. BalčŠ 112. Žinoma, ne be to, kad ir kamisoriams kas neprikibtu prie nago. ŽemR II 16.

ATLIEPIAMUJŲ ŽODŽIŲ IR LYGINAMUJŲ POSAKIU NEIGIMAS

§ 45. Ryškią neigimo reikšmę turi neiginys prieš įvardį *toks*, -*ia* ir prieveiksmius *taip*, *kiek*, einančius atliepiamaisiais žodeliais sakiniuose su lyginamaisiais posakiais (apie jų, kaip sakinio dalį, neigimą žr. § 41, 2).

Matomas karvių bandos yra ne tokios kaip Benučio pievoj. Aput(P 1978 6 66). Kaunas buvo tada ne toks kaip dabar. Paukšt DAJ 26. Ne, Petras vis dėlto buvo ne toks kaip Jonas, ir ne toks kaip visi kiti. LVP 371. Jaučiu ne taip daras, kaip reikėtų. MarcR I 286. Vakar vakare barškinau i kelmą – ne taip dūzgia kaip prieš spiečių. Myk-PutR VI 425. Vėl grįžęs namo, turės gyventi nebe taip, kaip iki šiol gyveno. MikelGYM 235. Eina ne taip mikliai, kaip galėtų. Aput(P 1978 6 86). Karvės jau nebe tiek kiek anksčiau pieno duoda. MarcR I 237. Vis dėlto aš turbūt ne tiek atsimainęs kaip tamsta. Myk-PutR III 156.

Kai lyginimo forma pabrėžiamas tik gretinamų dalykų koks nors kokybinis ar kiekybinis skirtumas, neiginys žodžių *taip*, *tieka* neneigia, o kartu su jais žymi tam tikrą laipsnį ar kiekį (paprastai mažesnį už reiškiamą antrajā vienarūše sakinio dalimi).

Ne tiek gailėjo šilko skarelės, kaip ji manęs bernelio. LTt 231. Tačiau ne tiek man rūpėdavo arkliai, kiek vasaros nakties burtai. VienR VI 560. Ši kartą ponia ne tiek nustebi, kiek išižeidė. ZabA 265. Mikėlis Dudjonis taip pat buvo gražus vyras – ir gal ne tiek gražus, kiek įdomus. SimonOBT 149. Laikinoji sostinė atrodė ne tiek rami, kiek svetima. MikelLL 587. Ne tiek to vargo, kiek visų aiksėjimo. Ds(LKŽ₁ I 35).

§ 46. Lyginamuosiuose posakiuose su atliepiamaisiais žodžiais jungtukas *kaip* su neiginiu nevartojamas. Prieš jį gali eiti neiginys tik lyginimuose be atliepiamujų žodžių (a) ir kai teigiamuoju pripriešos nariu eina irgi lyginamasis posakis (b).

a) *Tu elgies visai ne kaip brolis!* PocLM 150. *Taip įdomiau. Vis ne kaip visi.* Aput(P 1978 6 101). *Ir gražu gi čia! Ne kaip mūsų pirkioje!* KrėvRR II 87. *Tiktai butas jo buvo ne kaip mūsų, o didelis, keturių kambarių.* BaltSKVD I 196.

b) *Gyvename ne kaip norime, bet kaip galime.* KrėvPP III 25. *Mano išsišokimą jis priėmė kaip užuojautą, o ne kaip netaktą...* PaukštDAJ 89.

* * *

§ 47. Neiginys *ne* yra porinių jungtukų *ne tik(tai)...* *bet ir,* *ne vien...* *bet ir būtinas dėmuo.* Juo neigiami pirmąją šių jungtukų dalį sudarantys žodeliai. Šis neigimas yra ypatingas – jis neparemtas žodžio neigimui būdinga priešprieša. Abi porinių jungtukų dalys tarpusavyje siejamos sujungiamuoju ryšiu, toks pat santykis sieja ir jais jungiamus žodžius ar žodžių junginius.

Sinoniminiai jungtukai *ne tiktais... bet ir, ne vien... bet ir*, turėdami žodžio neigimo formą, išlaiko visiškai teigiamą prasmę – jungia ribojamus atvejus su papildomais⁶. Neiginio reikšmę čia neutralizuoja po jo einančios dalelytės *tik, vien, teikiančios išskiriamuosius atspalvius*.

Tas ne tik neužsimušė, bet ir nepabudo. UrnP 71. *Ne tik skaityti, bet ir rašyti išmokty.* LVP 124. *Tokiu metu niekas nebūtų išdrįsės ne tik mus vytis, bet ir pakrutėti.* LVP 595. *O juk želdiniai – ne tik grožis, bet ir sveikata (tsp.). Ir ne tik su tėvu, bet ir su savo mokytojais elgési storžieviškai.* LVP 581.

Dabar pas mus ne vien arklio, bet ir avies, žąsų negali išdaboti... PietRR 212. *Su šiais vargais, tarp kitko, susiduria ne vien vertėjai, bet ir originalų kūrėjai (tsp.).*

Jungtukų antraja dalimi gali eiti *bet, ir arba o*. Neretai antroji dalis visai praleidžiama. Toks jungtukų įvairavimas leidžia parodyti įvairius reikšmės bei ekspresyvumo atspalvius. Priešprieša tarp jungiamų dalykų ir netikėtumo atspalvis didesni, kai antraja jungtukų dalimi eina jungtukas *bet arba ji* iš viso praleidžiama. Kiti atvejai neutralesni.

Taip, aš tave ne tik suprantu, bet kiaurai permatau. GrušK 258. *Jis ne tiktais ne brolis, bet – tikras priešas.* MarcR I 635. *Ne tik jam vienam šviesu, bet visiem nuo tos jo skaros.* SlnŠLP 112. *Ne tik arklius, greit ir kepure pradės mums nuo galvų traukti...* VienR VI 451.

Daugelis situacijų gali pasirodyti ne tik neįprastos, o ir prieštaraujančios tiesai. P 1978 8 151. *Mūsų romanai pasidarė aktualesni. Tačiau tai ne vien tematikos, o daugiau problematikos aktualumas (tsp.).*

Aš ne tik šnekéti, nė alsuoti nebegaliu. VaižMG 48. *Ne tik moteris ir vaikus – didelius, stiprius vyrus užmigdydavo.* LVP 396–397. *Ir ne tik kunigaikščių gyvybę, – gins viso krašto laisvę ir šlovę.* LVP 183.

§ 48. Kai vartojama tik jungtukų pirmoji dalis *ne tik(tai), ne vien*, jungiamų dalykų netikėtumą dar labiau pabrėžia inversinė žodžių tvarka.

Tai rūpi visiems, ne tik komjaunuoliams. LVP 545. *Žolės, ne tik medžio nepaliksiu visam raiste.* KrėvRR II 120. *Ir tais laikais žmonės turėjo gyventi, o ne tik kovoti už idėją.* Jac(P 1978 10 50). *Mūsų spaudoje [...] per maža giliausio mąstymo prisodinimo principiniais marksizmo-leninizmo mokslo teiginiais, kovinga moksline komunistinės pasaulėžiūros dvasia, būtent dvasia, o ne vien citatomis (tsp.).*

Nepasakyta gali būti ne tik jungtukų antroji dalis, bet ir ja jungiama saknio dalis. Dažnai pastaroji neturi numanomo konkretaus turinio. Dėl to žymiai susilpnėja išreikštос junguko dalių (*ne tik(tai), ne vien*) jungiamoji funkcija. Igavę savarankiškumo, junginiai *ne tik(tai), ne vien* vartojami atitinkamų dalelyčių neigimo reikšme, būtent pasakoma, kad su jais einančia saknio dalimi reiškiamas dalykas nesudaro išskirties.

⁶ Panašių funkcinių ypatybių atitinkami jungtukai būdingi ir kitoms kalboms (plg.: Киселева 1967, 114–128; Камшилова 1975, 25–27; Булах 1962, 256–257).

Tu esi gabus, ir – nemanyk – ne tik man atrodat simpatiškas. SajDŠ 10. Bet sveika buvo ne tik akims. LVP 371. Tačiau naktiniai Petro pasijodinėjimai nedavė ramybės ne tik šeimininkui. LVP 375. Žvirbliai ne vien lesdami dieną praverčia. LVP 232. Jūros dugne ne vien smiltys (tsp.).

Jungtukų ne tik (*tai*) ... bet ir, ne vien ... bet ir bei jų variantų sujungiamoji funkcija nesužinama su priešine reikšme. Taigi vartojojamą su šiais jungtukais tarinių neigimas tegali būti tik nepriešinamasis, pvz.: *O baidokas lengvas, besotis: jis vis juda, kruta, mėtos i šalis, piestu stoja. Ir ne tik ne sunkėja (= nesunkėja), bet dar vis atkakliau reikaulaja darbo.* MikelHL 304.

ŽODŽIO IR ŽODŽIŲ JUNGINIO NEIGIMO EMFATINĖS PRIEMONĖS

§ 49. Žodžio ar žodžių junginio neigimui ekspresyvumą paprastai teikia priešinė reikšmė (ypač kai yra pasakytas teigiamasis priešpriešos narys). Tai skiriamoji jo ypatybė. Tačiau žodžio ar žodžių junginio neigimui gali būti vartojuamos ir emfatinės priemonės, būdingos saknio neigimui. Pastarosios dažniau pasitaiko neigiant žodį ar žodžių junginį be išreikšto teigamojo nario.

Žodžio ar žodžių junginio, kaip ir saknio, neigimo kategoriskumą pabrėžia prieveiksmiai *anaiptol*, *tolis gražu*, kurie jungdamiesi su neiginiu teikia juo reiškiamam neigimui tam tikrą modalinės-ekspresinės reikšmės atspalvių. Be to, šie prieveiksmiai neigimui teikia raiškumo, stiprina jo įspūdį.

Jo veide slypėjo greičiau godi vilties kibirkštélė, bet anaiptol ne noras pajuokauti. P 1982 1 106. *Ne vien smalsumas ir anaiptol ne pavydas traukia prie jų (tsp.). Vilkosi baltą chalatą tiesiog ant nelabai švaraus, anaiptol ne šventinio švarko.* MartL 145. *Tačiau anaiptol ne visada prasminga kaktomuša eiti prieš gamtą, norint ją pažaboti (tsp.).*

Šitame atminties vaizdinyje viską lémę toli gražu ne išorinė atributika. P 1978 10 12. *Toli gražu juk ne kievenas, vos pasisveikinės, skuba iškloti savo biografiją.* ZabA 245. *Veikslų koreliacija apima toli gražu ne visus veiksmažodžius.* LKM 137.

Šie prieveiksmiai vartojami ir su neiginiu, kuris junginyje su atitinkamais žodžiais (žr. § 41, 2) neapibrėžtai žymi tam tikrą požymio laipsnį ar kiekį arba eina žodžio priešdėliu. Tada jie analogiškais atspalviais nuspalvina naujų leksemų semantiką.

Ir toli gražu ne toks pavojingas buvo šitas darbas. MikelHL 370. *Akyse jums sutavaruos ne atsknojė padai, bet įvairiaspalvės žiežirbos, mat apvaliu pakaušiu tvoosite į anaiptol neapvalią sekcijos briauną.* ZabA 46. *Periferinių baltų prokalbės tarmių archaišumo laipsnis buvo toli gražu nevienodas.* Mažl PTK 9. [Jie] pradeda pokalbi apie toli gražu nejuokingus dalykus (tsp.).

Kai neiginys vartojamas su būdvardžiais ar būdvardiniais prieveiksmiais, prieveiksmiai *anaiptol*, *tolis gražu* nepadeda diferencijuoti jo funkcijų. Tačiau, eidas su šiais prieveiksmiais, dažniau turi priešinamojo neigimo funkciją negu be jų (plg. § 32).

Temperamentingas, anaiptol ne šiaurietiškas improvizavimas – bene patraukliausias taliniečių bruožas (tsp.). Žinoma, jo pasirengimas dėstyti literatūrą buvo toli gražu ne tobulas. MK 1979 2 9. Šią savybę išugdė toli gražu ne paprastas vėjavaikišumas. ZabA 112.

Atrodo, su prieveiksmiais *anaiptol*, toli gražu vartojamas neiginys gali neigtis ir būdvardžius bei būdvardinius prieveiksmius, kurie sakinyje su gretinamu teigiamuoju priešpriešos nariu siejami jungiamuoju santykiu. (Be emfatinių priemonių neiginys analogiškoje pozicijoje paprastai eina priešdéliu, žr. § 22.)

Kaimo laukų realijos [...] darosi ypatingai konkrečios, bet anaiptol ne vienareikšmės (tsp.). Traktuoją ją blaivai, bet anaiptol ne šaltai (tsp.). Paskui, tiesa jaunuolai gaudavo ir rimtesnių, bet toli gražu ne pirmaelių vaidmenų (tsp.).

§ 50. Panašiai neigimo kategoriškumą pabrėžia ir sinonimiškos reikšmės žodžiu junginys *jokiu būdu*.

[Neliktu] *tikro, jokiu būdu ne laikino apsisprendimo, vienintelio visam gyvenimui.* Jac(P 1978 11 66).

§ 51. Neiginio su vardine tarinio dalimi be jungties einančiu žodžiu neigimą stiprina ironiškai vartojamas būdvardis *anoks, -ia*.

Anokia tu čia ne darbininkė – liežuvitut tik laidyt. Žem R I 90.

Aukštesniojo laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių neigimo kategoriškumui žymėti vartojamas neigiamasis prieveiksmis *nė kiek*.

Jis buvo nė kiek ne didesnis už tave. Savas laikraštis reikalinas nė kiek ne mažiau negu andis pokario metais (tsp.).

§ 52. Su neiginiu *ne* gali būti glaudžiai susijusios kai kurios tikslinamosios dalelytės, sudarančios su juo samplaikines ir sudurtines dalelytes, pvz.: *vos ne, kone (kuone), mažne*. Jos neiginiu reiškiamą žodžio ar žodžių junginio neigimą niuansuoja priešinga kategoriškumui kryptimi – žymi, jog nedaug trūksta iki to, kad neigiamą žodį ar žodžių junginį galima būtų teigti. Vadinas, tikslinamųjų dalelyčių dėmeniu einančio neiginio neigimas yra visiškai netoli teigimo ribos.

Ir netrukus jis vos ne tekinas lėkė į daržinę. PocLM 24. Kartais vos ne už krūtinę prisieidavo susiimti. PaukštDAJ 124. Su mėsininkais matomės vos ne kasdien. ZabA 136.

Jis grįkštėlėjo dantimis ir pažvelgė į ją kone piktais. MikelGYM 214. Eina ir kone pilvu šluoja žemę. Mikel(P 1978 5 92). Į teismą pakvietė liudininkais kone pusę visos Užuožerių ulyčios. VienI₁ 215. Jo krūmai ir pievos tėsėsi palei Siaubūno upelį kuone per pusantro varsto. VaižgP₂ I 326.

Mažne dvi mylios kelio. ŽemR IV 344.

§ 53. Be iprastinio neiginio *ne*, žodžio ar žodžių junginio neigimą gali reikšti neigiamasis jungtukas *nei...nei*. Jis vartojamas neigiant du ar daugiau žodžių bei žodžių junginių teigiamo tarinio sakiniuose. Ši priemonė neigimo efektyvumo nedidina, tik papildomai rodo neigiamų žodžių ar žodžių junginių tam tikrą tarpusavio ryšį (dažniausiai panašumo).

Rausėmės pamažu, kadangi visa, kas liko, buvo nei žemė, nei smėlis, o kažkokios pašélusiai kietos uolos trupiniai. Kl AAP 23. *Nei aš girtuoklėlis, nei pa-*

laidūnėlis, tik tėvo sūnelis, žemės artojėlis. LTRn 78. *Nei brolis man jis buvo, nei giminė koks, o gaila, ir gana.* BaltSKVD II 20.

Apžvelgtos emfatinės neigimo priemonės nusako įvairų žodžio ar žodžių junginio neigimo laipsnį ir atspindi vertinamąjį kalbėtojo požiūrį.

Išvados

1. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, kaip ir kitose kalbose, neiginys gali neigtis ne tik visą sakinį, bet ir atskirą jo žodį ar žodžių junginį. Paprastai pastarąjų funkciją jis atlieka vartojoamas su žodžiais ar žodžių junginiais, einančiais sakinje veiksniu, antrininkėmis sakinio dalimis bei reikšminiais sudėtinio tarinio dėmenimis, taip pat su nejutraukiamais i sakinio dalį struktūrą nepilnareikšmiais žodžiais, t. y. kai neliečia predikatinio santykio.

2. Žodžio ar žodžių junginio neigimo raiška gan vienoda. Jam reikštis vartojama, galima sakyti, viena sintaksinė priemonė – neiginys *ne*. Neiginys sakinje visada eina su tuo žodžiu ar žodžių junginiu, kurį neigia, ir rašomas skyrium nuo jų. Tai rodo, kad žodžio ar žodžių junginio neigimą nuo sakinio neigimo skiria ir formaliosios ypatybės.

3. Tam tikrais atvejais žodžio neigimo funkciją neiginys gali atliki ir eidamas su predikatinį santykį reiškiančiomis veiksmažodžio asmenuojamomis formomis, t. y. su tariniu. Dėl to skiriant neigimo rūšis nepakanka vien atsižvelgti į neigiamų žodžių sintaksines pozicijas.

4. Pagrindinė žodžio ar žodžių junginio neigimo ypatybė yra priešinė reikšmė, kuri ryškiausiai realizuojama priešpriešos forma (sakinys išplečiamas kitu teigiamu tapačią sintaksinę poziciją užimančiu žodžiu ar žodžių junginiu). Remiantis šiuo pozymiu, žodžio ar žodžių junginio neigimą dar galima vadinti priešinamuju. Gramatiškai priešprieša reiškiama priešpriešiniais jungtukais, iš kurių dažniausiai vartoja mi *o*, *bet*, *tik*. Kiekvienas jų priešinamajam santykui teikia skirtingų atspalvių: *o* – didesnio skirtumo, *bet* – netikėtumo, *tik* – išskirties.

Šnekamojoje kalboje žodžio ar žodžių junginio neigimą padeda nusakyti speciali prieštaravimo intonacija.

5. Sakiniuose su neigiamo ir teigiamo žodžiu ar žodžių junginiu priešprieša neigiamasis jos narys gali eiti pirm ar po teigamojo. Tai priklauso nuo to, i ką koncentruojamas dėmesys, kam prieštaraujama, kas pirmiausia sakinio autorui yra žinoma.

6. Neretai sakiniai su neigiamu žodžiu ar žodžių junginiu esti be teigamojo priešpriešos nario. Išimtį sudaro tariniu ar jo dėmeniu (ypač pirmuoju) einančiu žodžiu neigimas. Vienais atvejais teigiamasis priešpriešos narys yra numanomas, kitais gali būti neapibrėžtas, nežinomas ar nenorimas sakyti. Vien intonacija reiškiamas neigiamo žodžio ar žodžių junginio priešinamasis santykis su nepasakytu teigiamuoju priešpriešos nariu yra silpnesnis, o žodžio ar žodžių junginio neigimas ne toks ekspresyvus.

7. Žodžiai ar žodžių junginiai dažniausiai neigiami teigamuosiųose sakiniuose, tačiau juos neigtis galima ir neigamuosiųose, pvz.: *Ne jis, bet aš neturiu šitos knygos.*

Pastaruoju atveju tame pačiame sakinyje savarankiškai funkcionuoja abi neigimo rūšys.

8. Žodžių ar žodžių junginių neigimo sakinyje ryškumo skirtybės priklauso ne nuo jų sintaksinės pozicijos, o nuo pačių žodžių, kuriuos neigiamo, leksinių bei vartosenos ypatybių.

Ryškiau neigiami tie žodžiai, kurie a) turi konkrečią reikšmę, b) su neiginiu nesudaro išprastinio junginio arba c) su kuriais neiginys nevartojamas kaip priešdėlis. Šiais atvejais neigiami žodžiai susipriešina su teigiamais, nežiūrint ar teigiamasis priešpriešos narys sakinyje yra ar ne.

9. Neigiant būdvardžius, būvardiškuosius žodžius ir atitinkamus prieveiksnius, su kuriais neiginys paprastai vartoja mas kaip priešdėlis, sakinyje reikia pasakyti teigiamąjį priešpriešos nari. Išimtį sudaro priešdėlio *ne* neturinčių būdvardžių ir prieveiksnių aukštėsniojo ir aukščiausiojo laipsnio formų neimas. (Kitais atvejais neiginį, turintį neigimo funkciją, sunku skirti nuo neigiamojo priešdėlio, todėl pastaruoju metu linkstama panašiais atvejais vartoti neigiamus priešdėlius.)

10. Žymiai silpnesnis yra neapibrėžtos ar apibendrinamosios reikšmės žodžių, pvz.: *kiekvienas, -a, vienas, -a, bet kas, bet koks, -ia, visada, bet kaip, šiaip (sau)*, neimas. Dėl neapibrėžtumo dažnai juos sunku susieti su teigiamaisiais priešpriešos nariais. Tai irgi blankina neigimo reikšmę.

Dalis šio tipo žodžių, pvz.: *toks, -ia, taip, tiek*, sakinyje dažnai siejami su būdvardžiais ir prieveiksniu. Šiuo atveju neiginys su jais sudaro neapibrėžto laipsnio ar kiekio reikšmę turinčius junginius. Čia neiginui būdinga tarpinė funkcija tarp neigimo ir naujos reikšmės teikimo su pastarosios persvara. Jis daugiau žymi tam tikro dalyko vertės laipsnį ar kiekį negu neigia ir vartoja mas su žodžiais *kas, koks, -ia, kur, kada, kaip, kiek*.

11. Sakinyje neiginys gali neigtis nepilnareikšmius žodžius – prielinksnius, lyginamujų posakių atliepiamuosius žodžius.

Neiginys yra porinių jungtukų *ne tik... bet ir, ne vien... bet ir* būtinės dėmuo. Jis savitai neigia pirmąjį šių jungtukų dalį, nes šis neimas neparemtas žodžio neigimui būdinga priešprieša. Abi porinių jungtukų dalys ir jomis jungiami žodžiai ar žodžių junginiai tarpusavyje siejami sujungiamuoju ryšiu.

12. Žodžio ar žodžių junginio neigimo laipsniui nusakyti vartoja mas įvairios emfatinės priemonės. Neigimo kategorikumą pabrėžia prieveiksmai *anaiptol, toli gražu, būvardis anoks, -ia*, žodžių junginys *jokiu būdu* ir pan. Priešinga kategorikumui kryptimi neigimą niuansuoja kai kurios tikslinamosios dalelytės, su neiginiu sudarančios samplaikines ir sudurtines dalelytes, pvz.: *vos ne, kone, mažne*.

PAPILDOMI SUTRUMPINIMAI

Aput	– Juozo Apučio raštai.
BalčŠŚ	– Haufas V. Šaltoji širdis / Vertė Balčikonis J. – V., 1977.
Baltr	– Alekso Baltrūno raštai.
BubnRŽ	– Bubnys V. Nesėtų rugių žydėjimas. – V., 1976.
BūtŽKP	– Būtėnas J. Žmonės, kuriuos pažinojau. – V., 1978.
Daut	– Vlado Dautarto raštai.

- DegSN — Degutytė J. Tarp saulės ir netekties. — V., 1980.
- Gran — Romualdo Granausko raštai.
- GranMV — Granauskas R. Medžių viršūnės. — V., 1969.
- GruŠ — Grušas J. Švitrigaila. — V., 1976.
- Jac — Leonido Jacinevičiaus raštai.
- KIAAP — Klimas R. Atostogos po Aukštaitijos pilnatimi. — V., 1976.
- KrėvRR — Krėvė V. Rinktiniai raštai. — V., 1982, t. 1–3.
- LKM — Lietuvių kalbos morfologija. — V., 1976.
- LKRS — Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba. — V., 1976.
- LVP — Lietuvių vaikų proza. — V., 1977.
- MarcinkDD — Marcinkevičius Just. Dienoraštis be datų. — V., 1981.
- MarcinkGŠP — Marcinkevičius Just. Gyvenimo švelnus prisiliemas. — V., 1978.
- MartL — Martinkus V. Lašai. — V., 1980.
- MažlPTK — Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos. — V., 1979.
- MiežA — Mieželaitis E. Autoportretas. Aviaeškizai. — V., 1962.
- Mikel — Jono Mikelinsko raštai.
- MikelGYM — Mikelinskas J. Genys yra margas... — V., 1976.
- MikelHL — Mikelinskas J. Už horizonto – laisvė. — V., 1978.
- MikelLL — Mikelinskas J. Kur lygūs laukai. — V., 1981.
- Myk-PutS₁ — Mykolaitis-Putinas V. Sukilėliai. — K., 1979.
- MikulDND — Mikulėnaitė E. Diena, naktis, diena. — V., 1976.
- MiškŽG — Miškinis A. Žaliaduonių gegužė. — V., 1977.
- MK — Mūsų kalba (periodinis leidinys).
- P — Pergalė (žurnalas).
- Paukšt — Juozo Paukštelio raštai.
- PaukštDAJ — Paukštėlis J. Dažnai atsimenu juos. — V., 1979.
- PietRR — Pietaris V. Rinktiniai raštai. — V., 1973.
- PikčŽI — Pikčilingis J. Žodžio interviu. — V., 1982.
- PocLM — Pocius A. Per laukus iki miesto. — V., 1979.
- PP-79 — Poezijos pavasaris. — V., 1979.
- SabLKTI — Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos tyrinėjimų istorija (iki 1940 m.). — V., 1979.
- SadG — Sadauskas R. Gerumas. — V., 1979.
- SajDŠ — Saja K. Dilgelių šilkas. — V., 1972.
- SajPM — Saja K. Po to, kai jie paviro medžiais. — V., 1976.
- SlnSLP — Slančiauskas M. Šiaurės Lietuvos pasakos. — V., 1974.
- TreinLJ — Treinys P. Laumės juosta. — V., 1976.
- UrnP — Urnevičiūtė D. Pagonė. — V., 1975.
- VienI₁ — Vienuolis A. Išdukterė. — V., 1975.
- VaižgMG — Vaižgantas. Mikutis gamtininkas. — V., 1972.
- ZabA — Zabielskas A. Atviraširdis. — V., 1978.
- ŽitMNK — Žitinskas R. Mūsų nerimo kelias. — V., 1972.

LITERATŪRA

- Balčikonis J. Rinktiniai raštai. — V., 1982, t. 2.
- Heinemann W., Wiktorowicz J. Zur Negierung im Deutschen und Polnischen. — Deutsch als Fremdsprache, 1978, 2, S. 100–104.
- Lietuvių kalbos gramatika. — V., 1971, t. 2; 1976, t. 3.
- Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba. — V., 1976.

Oginskienė E. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos vientisinių konstatuojamųjų sakinių neigimas neiginiu *ne-*. — Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai. A serija, 1984 (a), t. 1(86), p. 97—107.

Oginskienė E. Priešinamas tarinio neigimas. — Kalbos kultūra. V., 1984(b), sas. 46, p. 31—37.

Айзенштадт Э. И. Классификация типов отрицания в современном английском языке. К вопросу об эмфазе отрицания в современном английском языке. — Уч. зап. Московской области. пед. ин-та. М., 1955, т. 31, вып. 1, с. 3—30; 31—41.

Андрейчикова М. В. Категория отрицания в языке ранненововерхненемецкого периода (на материале памятников XIV—XVII вв.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 1975.

Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976.

Багаева Л. К. Вариативность частного отрицания в разносистемных языках (на материале английского и осетинского языков). — В кн.: Вариативность единиц разных уровней языковой структуры. Орджоникидзе, 1978, с. 3—7.

Богуславский И. М. Отрицание и противопоставление. — В кн.: Проблемы структурной лингвистики — 1980. М., 1982, с. 63—76.

Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. — М., 1983.

Булах Н. А. Средства отрицания в немецком литературном языке. — Уч. зап. Ярославск. пед. ин-та. Ярославль, 1962, вып. 57.

Горкина Н. С. Отрицательные предложения с однородными членами в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1971.

Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык. Синтаксис. — М., 1958.

Иванова В. Ф. Мнимое и истинное отрицание при противопоставлении. — В кн.: Материалы XII межвузовской зональной конференции языковедов Среднего и Нижнего Поволжья (20—23 мая 1968 г.): Краткие доклады. Мелекес, 1968, с. 22—26.

Камшилова Р. И. Грамматико-стилистический анализ предложения с синтаксическим противопоставлением „отрицание-утверждение“: Дис. ... канд. филол. наук. — Челябинск, 1975.

Киселева Н. М. Парные союзы с компонентом *не только* в современном русском языке. — Уч. зап. МПИ им. Ленина. М., 1967, № 264, с. 114—128.

Ковалев П. К. Категориальное и функциональное значение частицы *не*. — Русский язык в школе, 1941, № 1, с. 30—35.

Кочетков А. К. Выражение отрицания в современном русском языке. — В кн.: Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка: Тр. III—IV конф. кафедр рус. яз. пед. ин-тов Поволжья (1959—1960). Куйбышев, 1963, с. 98—115.

Кржижкова Е. Заметки о месте негации в языковой структуре. — В кн.: Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. М., 1969, с. 187—205.

Кулагин А. Ф. Частица „не“ и приставка „не“ в современном русском языке. — Уч. зап. Ульяновск. гос. пед. ин-та им. И. Н. Ульянова. Ульяновск, 1956, вып. 8, с. 327—351.

Лобanova Н. А. Вопросительные и отрицательные предложения в русском языке. — М., 1971.

Ляпон М. В. Взаимодействие категорий отрицания и иреальности в тексте. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979, с. 204—213.

Мамедов Б. Р. Категория отрицания в современном английском и азербайджанском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Баку, 1967.

Минкин Л. М. Категория отрицания в современном французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1963.

Минкин Л. М. Значение категории отрицания в связи с коммуникативным членением предложения. — В кн.: Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка: Тез. докл. и сообщ. М., 1965, с. 126—127.

Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в современном русском и украинском литературных языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1973.

Орлова М. Н. К вопросу об отрицательных предложениях. — В кн.: Современные проблемы русского языка и методики его преподавания в вузе и школе. Саратов, 1972, с. 170—174.

Орлова М. Н. О лингвистической сущности отрицания и типах отрицательных предложений в русском языке. — Уч. зап. Башкирск. гос. ун-та им. 40-летия Октября, вып. 75. Сер. филол. наук, № 25. Синтаксис и интонация. Уфа, 1973, вып. 2, с. 19—26.

Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. — М., 1974.

Панфилов М. Н. Отрицание и его роль в конституировании структуры простого предложения и суждения. — В Я, 1982, № 2, с. 36—49.

Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1956.

Попов Ф. В. О семантико-стилистических особенностях сочинительных сочетаний с союзом „а“ (при отрицании). — Изв. Воронежск. гос. пед. ин-та. Воронеж, 1969, т. 68. с. 81—83.

Торопова Н. А. Отрицаемый член предложения в немецком языке (на материале частицы nicht). — В кн.: Теория и методика преподавания германских языков. Куйбышев, 1978, с. 59—66.

Торопова Н. А. Положительный противочлен отрицания nicht в современном немецком языке (пресуппозиция отрицаний). — Филол. науки, 1978, № 2, с. 68—77.

Ференец С. А. Грамматическая категория отрицания в современном испанском языке; Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1972.

Шендельс Е. И. Отрицание как лингвистическое понятие (на материале немецкого языка). — Уч. зап. I МГПИИ. М., 1959, т. 19, с. 125—142.

Э. ОГИНСКЕНЕ

ЧАСТНОЕ ОТРИЦАНИЕ

Резюме

В современном литовском языке частный характер обычно имеет отрицание, употребляемое со словами или словосочетаниями, занимающими в предложении место подлежащего, второстепенных членов или знаменательных частей составного сказуемого, а также с невключаемыми в структуру членов предложения незнаменательными словами, т.е. тогда⁴, когда оно не имеет связи с предикативным признаком.

Для выражения частного отрицания употребляется отрицание *ne* „не“. Оно в предложении всегда стоит непосредственно перед тем словом или словосочетанием, которые отрицают, и пишется отдельно от них. Следовательно, между общим и частным отрицанием имеются формальные различия.

Функцию частного отрицания может иметь отрицание и при сказуемом, выражающем предикативный признак, или при спрягаемой его части, если они в предложении соотносятся с утвердительным противочленом. Поэтому при различии видов отрицания недостаточно только принимать во внимание синтаксические позиции слов, к которым относится отрицание.

Основным признаком частного отрицания является противительное значение, которое самым ярким образом выражается при противопоставлении (предложение распространяется утвердительным, аналогичную позицию занимающим словом или словосочетанием). На основании этого признака частное отрицание можно еще называть противопоставительным отрицанием. Грамматически противопоставление выражается при помощи противительных союзов, из которых чаще всего употребляются *o* „а“, *bet* „но“, *tik* „только“. Каждый из них придает противительному отношению различные оттенки: *o* — большего различия, *bet* — неожиданности, *tik* — исключения.

В разговорной речи выразить частное отрицание помогает интонация противоречия.

В предложениях с противопоставлением отрицательный его член может стоять впереди или после утвердительного. Это зависит от того, на что обращено больше внимания, что в данной ситуации более актуально или в первую очередь известно автору предложения.

Довольно часто в частноотрицательных предложениях утвердительный противоположный член вообще отсутствует. Исключение составляют случаи, когда отрицается сказуемое или его часть (особенно спрягаемая). Утвердительный приотрицательный член в одних случаях легко подразумевается, в других может быть неопределенным, неизвестным или сознательно опускается. Противительное отношение с отсутствующим утвердительным противоположным выраженным только интонацией, становится более слабым, а само отрицание — менее экспрессивным.

Частное отрицание обычно употребляется в утвердительных предложениях, однако может самостоятельно выступать и в отрицательных, напр.: *Ne jis, bet aš neturiu šitos knygos* „Не он, а я не имею этой книги“.

Различия в отчетливости частного отрицания зависят не от синтаксической позиции отрицаемых слов или словосочетаний в предложении, а от лексических и функциональных особенностей самих отрицаемых слов или словосочетаний.

Отчетливее отрицаются те слова, которые а) имеют конкретное значение, б) с отрицанием не образуют обычного оборота или в) с которыми отрицание не употребляется в роли приставки. Отрицаемые слова в этих случаях противопоставляются утвердительным, независимо от того, имеется в предложении утвердительный противоположный член или нет.

При отрицании имён прилагательных, прилагательных слов и соответствующих наречий, с которыми отрицание обычно употребляется как приставка, в предложении должен быть выражен утвердительный противоположный член. Исключение составляет отрицание форм сравнительной и превосходной степени имён прилагательных и наречий, не имеющих приставки *ne-*, „не-“. (В других случаях трудно отличить отрицание от отрицательной приставки, поэтому в настоящее время предпочитается в подобных случаях употребление отрицательной приставки.)

Гораздо слабее отрицаются слова, имеющие неопределенное или обобщенное значение, напр.: *kiek vienas, -a* „каждый, -ая“, *vienas, -a* „один, одна“, *visas, -a* „весь, вся, все“, *bet kas* „любой, -ая“, *bet koks, -ia* „то же“, *visada* „всегда“, *bet kaip* „как угодно“, *šiaip (sau)* „так (себе)“. Из-за неопределенности часто трудно их отрицание соотносить с утвердительным противоположным. Это тоже ослабляет значение частного отрицания.

Часть слов данного типа, напр.: *toks, -ia* „такой, -ая“, *taip* „так“, *tieki* „столько“, в предложении часто сочетается с прилагательными и наречиями. В этих случаях отрицание с ними образуют сочетания, имеющие значение умеренной степени качества или умеренного количества. Для отрицания здесь характерна промежуточная функция между отрицанием и образованием новой лексической единицы (с перевесом последнего). Не столько отрицает, сколько обозначает качество или количество определенных предметов в умеренной степени и отрицание, употребляемое со словами *kas* „кто, что“, *koks, -ia* „какой, -ая“, *kur* „где“, *kada* „когда“, *kaip* „как“, *kiek* „сколько“.

В предложении можно отрицать и неполнозначные слова — предлоги, соотносительные слова, сравнительных оборотов.

Отрицание, входящее в состав парных союзов *ne tik... bet ir* „не только... но и“, *ne vien... bet ir* „то же“, своеобразно отрицает первую часть этих союзов, потому что в данном случае нет для частного отрицания характерного противопоставления. Обе части парных союзов и соединяемые ими слова или словосочетания соотносятся между собой соединительной связью.

Для усиления или ослабления частного отрицания употребляются разные эмфатические средства. Категоричность отрицания подчеркивается наречиями *anaiptol* „отнюдь“, *toli gražu* „далеко“, словосочетанием *jokiu būdu* „никаким образом“ и под. В противоположном направлении нюансируют отрицание некоторые уточнительные частицы, образующие с отрицанием сочетания и сращения, напр.: *vos ne* „чуть не“, *kone* „то же“, *tažne* „то же“.

E. OGINSKIENÉ

WORTNEGATION

Zusammenfassung

In litauischer Gegenwartssprache, wie in anderen Sprachen, kann man nicht nur den ganzen Satz, sondern auch das einzelne Wort oder einzelne Konstruktion negieren. Die Bedeutung der Wortnegation bekommt meistens das Negationswort ne „nicht“ im Gebrauch mit den Wörtern oder Konstruktionen, die nominale Satzglieder, bedeutungsvolle Teile des zusammengesetzten Prädikats oder kleinere Teile als Satzglieder bezeichnen. In diesen Fällen bleibt der Satz bejahend.

Bei der Wortnegation steht erwähntes Negationswort im Satz immer unmittelbar bei dem zu verneinenden Wort oder zu verneinender Konstruktion und wird von ihnen einzeln geschrieben. Das zeigt, daß die Wortnegation und die Satznegation voneinander mit Hilfe der formellen Besonderheiten abgegrenzt werden können.

Zuweilen kann das die Prädikation bezeichnende Wort negieren. Deshalb ist für die Abgrenzung Satz- und Wortnegation voneinander nicht genügend nur syntaktische Positionen der negierenden Wörter zu beachten.

Die Hauptbesonderheit der Wortnegation ist die Kontrastivität, die am krassesten durch einen Gegensatz ausgedrückt wird. In der mündlichen Rede besteht auch die Möglichkeit jedes Wort oder jede Konstruktion durch intonatorische Mittel zu negieren.

Nicht selten treffen sich die Sätze mit zu negierendem Wort oder zu negierender Konstruktion ohne ihr positives gegensätzliches Glied, mit Ausnahme der Fällen, wenn die Prädikation bezeichnende Wörter negiert werden. In diesem Zusammenhang ist hier die entgegengestellte Bedeutung schwächer und die Wortnegation nicht so expressiv. Es ist außerdem zuweilen schwierig ohne positives Glied des Gegensatzes das Negationswort ne „nicht“ von solchem Präfix ne „un“ abzugrenzen.

Die Deutlichkeitsunterschiede der Wortnegationsstufe hängen nicht von syntaktischen Positionen aber von lexikalischen und gebrauchlichen Besonderheiten der zu negierenden Wörter oder Konstruktionen ab.

Für Ausdruck der Wortnegationsstufe werden verschiedene emphatische Mittel gebraucht, zum Beispiel: anaiptol, toli gražu „bei weitem“, vos „kaum“ und andere.